

ŐSZ 2005 2-3

EUROPÁI SZEMLE

Politika • Gazdaság • Társadalom • Megjelenik negyedévenként

XVI. évfolyam

HUSZONEGYEDIK SZÁZAD

John Lukacs: Várakozás a demokrácia fölényére meg

Helmut F. Vollmer: A demokrácia lehetősége

Stefano Vaccaro: A demokrácia a társadalomban

EUROPÁI KÉRDŐJELEK

Csaba László: Európa a megváltozó világban

Balogh András: Népszavazási kudarc vagy az Unió válsága?

Vándor János: Jövőtlen jövő előtt az európai integráció?

Sylvia M. Patsch: A brüsszeli Babel

AUSZTRIA A VILÁGBAN

Hannes Amirante: Ausztria a modernizmus korában

Günther Nonnenmacher: Vándorlás a határon át

Hugo Butler: Elfordulás a „svajci mintaképtől”

Christopher Cvile: Ausztria és Közép-Európa, 1955–2005

Trautl Brandstaller: A König-korszak

AZ ELBÁTÓL KELETRE

Moritz Csáky: Migráció, idegenség és identitásválság

Günther Guggenberger: Lengyelország és Ukrajna

A MÚLT EMLÉKE

Paul Schulmeister: Fordulat az emlékezésben?

Ulrich Schlie: Ami Hitlerből maradt

AZ EUROPÄISCHE RUNDSCHAU MAGYAR KIADÁSA

Megjelenik negyedévenként

Kiadja az
EURÓPAI SZEMLE ALAPÍTVÁNY

A kuratórium elnöke
Paul Lendvai

A kuratórium tagjai

Bod Péter Ákos	Alois Mock
Bokros Lajos	Gerhard Randa
Erhard Busek	Walter Rothensteiner
Csányi Sándor	Guido Schmidt-Chiari
Glatz Ferenc	Wolfgang Schüssel
Rudolf Gruber	Surányi György
Jeszenszky Géza	Hannes Swoboda
Kádár Béla	Josef Taus
Kosáry Domokos	Andreas Treichl
Kovács László	Vadász Péter
Klaus Liebscher	Franz Vranitzky
Martonyi János	Adolf Wala
Miklós Gábor	Zdeborsky György

Főszerkesztő
Papp Gábor

1025 Budapest, Barlang utca 18.

telefon/fax: 326-8191

e-mail: europaiszemle@hu.inter.net

Terjeszti a Lapker Rt. és alternatív terjesztők.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága (Budapest, VIII. Orczy tér 1.)

Előfizethető:

a postai kézbesítőknél, valamint az ország valamennyi postáján,
faxon: 06/1-303-3440,

e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu

További információ: 06/80-444-444

Előfizetési díj egy évre 1592 Ft.

ISSN 0866-0085

Készült a Kánai Nyomdában

Felelős vezető: Kánai József

TARTALOM

EURÓPAI SZEMLE XVI. ÉVFOLYAM, 2005. 2-3. szám

HUSZONEGYEDIK SZÁZAD

5

John Lukacs: Amikor a demokrácia tönkre megy

13

Helmut L. Müller: A válság mint lehetőség

23

Martin Meyer: Ideológia és tolerancia

EURÓPAI KÉRDŐJELEK

33

Csaba László: Európa a megváltozó világban

75

Balogh András: Népszavazási kudarc vagy az Unió válsága?

85

Vándor János: Jövőtlen jövő előtt az európai integráció?

113

Sylvia M. Patsch: A brüsszeli Bábel

AUSZTRIA A VILÁGBAN

125

Hannes Androsch: Egy ország belépője a modernizmus korába

139

Günther Nonnenmacher: Pillantás a határon át

145

Hugo Büttler: Elfordulás a „svájci mintaképtől”

153

Christopher Cviic: Ausztria és Közép-Európa, 1955–2005

163

Trautl Brandstaller: A König-korszak

AZ ELBÁTÓL KELETRE

175

Moritz Csáky: Migráció, idegenség és identitásválság

193

Inther Guggenberger: Lengyelország és Ukrajna: egyenlőtlen partnerek

A MÚLT EMLÉKE

209

Paul Schulmeister: Fordulat az emlékezésben?

227

Ulrich Schlie: Ami Hitlerből maradt

E SZÁMUNK SZERZŐI

Hannes Androsch, volt alkancellár, Bécs

Balogh András, nagykövet, a történettudomány doktora, Budapest

Csaba László, a CEU, a Debreceni Egyetem és a Corvinus Egyetem tanára,
az MTA Nemzetközi Tanulmányok Bizottságának társelnöke, Budapest

Traul Brandstaller, újságíró, Bécs

Hugo Bütler, a *Neue Zürcher Zeitung* főszerkesztője, Zürich

Moritz Csáky, történész, egyetemi tanár, az Osztrák Tudományos Akadémia
Színház- és Kultúrtörténeti Bizottságának vezetője, Bécs

Christopher Cviic, az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD)
Baltikumért, Közép- és Délkelet-Európáért felelős politikai főtanácsadója

Günther Guggenberger, politológus és kultúrtörténész, Bécs

John Lukacs, történész, író, Phoenixville, USA

Martin Meyer, a *Neue Zürcher Zeitung* tárca rovatának vezetője, Zürich

Helmut L. Müller, a *Salzburger Nachrichten* külpolitikai szerkesztője,
Salzburg

Günther Nonnenmacher, a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* kiadója,
Frankfurt am Main

Sylvia M. Patsch, irodalomkritikus, Bécs

Ulrich Schlie, történész, az „Institut d'Etudes Politiques de Paris” Alfred-
Grosser professzora

Paul Schulmeister, újságíró, az ORF volt berlini tudósítója, Bécs

Vándor János, a Budapesti Gazdasági Főiskola docense

CSABA LÁSZLÓ

Európa a megváltozó világban

Ebben a tanulmányban azt vizsgáljuk meg, hogy az átalakuló országok számára a transznacionalizálódás elsődleges terepét és keretét jelentő EU-integráció és a valóban világméretű kihívások mennyiben azonos, és mennyiben eltérő követelményeket támasztanak. Bevezetjük a nemzetközi kapcsolatok és az európai tanulmányok nyelvében kialakított új kategóriát, az *európaizálódást*. E fogalmat sokféleképp értelmezzük, ehelyütt a nemzeti és az európai uniós intézmények és politikák közötti *kölcsönhatásként határozzuk meg*.

Az átalakulás élcsapata, a feltörekvő piacokká és új uniós tagokká vált országok *egyfelől* a földgolyó egészének léptékében kibontakozó folyamatokkal szembesülnek. Ezek közé tartozik a terrorizmustól az IT forradalomig terjedő átalakulássor, ami alássa az ipari nagyszervezetekre és az általános és teljes bürokratikus gondoskodásra épült jóléti államot.¹ Ez súlyos gond, hiszen e társadalmak épp mostanra értek be az unió kikötőjébe, jórészt épp az európai szociális piacgazdaság megteremtésének ígéretével és igényével. *Másfelől* az unió közismerten egy sor konkrét, a világ más részében nem érvényes előírást követel meg tagjaitól. Ez nem szorítkozik a közösségi vívmányok – az *acquis communautaire* – rendszerére, bár nem kétséges, hogy a 2003. áprilisi szaloniki csúcson véglegesített, és Athénban ünnepélyesen aláírt csatlakozási egyezmények is, meg Bulgária és Románia 2005 szeptemberében az EP által is jóváhagyott csatlakozása is jelentős részben *ígéretekre épült*, amit a valós teljesítés évtizede kell hogy kövessen.

Ráadásul a közösségi szabályrendszer maga is állandóan gyarapodik és terjeszkedik, kormányzati és nem kormányzati szereplők összjátékában mélyül és változik (ld. Moussis, 2003). Ezért kifejezetten *félrevezető lenne*, ha az EU-t bármilyen értelemben – politikailag vagy gazdaságilag – az általa mozgatott/újraosztott *pénzek összességével* jellemeznénk, hiszen ez makroökonómiailag elhanyagolható. Az edinburghi (1992) kompromisszum szerint ez a tagállami GDP legföljebb 1,27 százaléka lehet

14, a bővülés éve a GDP 0,94 százalékának újraelosztásával (és a föl nem használt összegeknek néhány hónap múltán a tagállamokba történt visszautalásával!) jellemezhető. E csekélyke összegek „maximálása” nyilván eleve nem lehet a szerző makropolitika célfüggvényében. Ráadásul az EU eddig sem főként ebben zártal volt fontos az új tagok számára. Az unió mint értékközösség, sarokpont nem utolsó sorban – az intézmények hitelességét megerősítő tényezőként volt maradt fontos.

Ennek kívül számos részterületen – a környezetvédelemtől a szociálpolitikán át a kül- és védelmi politikáig a fentebb hivatkozott kötetben részletesen bemutatva – módon egyre erőteljesebb és a korábban szigorúan nemzeti szabályozást is felváltva inkább a maga képeire formálja az unió szabály- és elvárásrendje. Ebből a – irodalomban senki által nem vitatott – tényből már közvetlenül belátható, hogy az 2004-es, vagy épp a 2007/2008-as esztendő *semmiképp sem jelenti az alkalmazási időszak lezárultát* az új tagok számára. Ellenkezőleg, sok tekintetben most még a fekete leves. Ezt ugyan már évekkal ezelőtt lehetett látni (Csaba, 1998), a döntéshozókat egyáltalán nem befolyásolta. Épp ez jelenik meg az uniók relikviáinak elakadásában, amit inkább csak jelez, semmint okoz az Alkotmányos szerződés elutasítása.

A következőkben négy nagy témakört taglalunk. *Elsőként* áttekintjük, hogy a felmerülő kihívások miként érintik konkrétan a feltörekvő piacokat. *Másodszor* vizsgáljuk, milyen nehézségekkel jár az unió vívmányok gyorsított átvétele, nem utolsággal annak hatására, hogy az Amszterdami majd a Nizzai Szerződés, az apdokumentuma kizárja az előre kitárgyalt kimaradást az új tagállamoknál. *Adiként* áttekintjük, milyen további szerkezeti reformokra van szükségük az új tagoknak, ha továbbra is lendületesen ki kívánnak emelkedni a feltörekvő piaci státusukból és a szovjet birodalmi örökségből. A fenntarthatóság és ugyanis korántsem adottság (Soós, 2005), különösen az évtizede helyreállító szerkezeti reformok és az ezzel társuló államháztartási föllazulás kettőse nem az. Mivel az euróövezetbe történő belépés korántsem automatikus, a megerősített együttműködés szerepe – a sokféleség fokozódására adott választ – elkerülhetetlenül megnő (de Andrade, 2005) – a másodosztályú tagság megvalósulása reális. Ami a mezőgazdasági közvetlen támogatások ügyében fölkaparta a szociális szektet, az vélhetőleg nem az egészében szánalmas összeg, hanem az elosztás-gyjelenő *nyíltan egyenlőtlen* elbánás gyakorlata a 2004–2013 közti évtized-égül *negyedikként* – a világméretű versenyképesség szempontját megőrző, a válságban újraindított lisszaboni stratégia szellemében – azt vizsgáljuk, a növekedés elsődlegességét, az ezen alapuló munkahelyteremtést főleg nem a deregulációs eszközökkel szorgalmazó gazdaságstratégia miként egyeztet-társadalmi egybetartozás és méltányosság szempontjaival. Utóbbit – a

fejlesztésgazdaságtani fejezetben összegezettek szerint – ugyanis a fenntarthatóság peremfeltételeként kell értelmeznünk.

MEGVÁLTOZOTT GLOBÁLIS FESZÜLTSEGPONTOK

A közbeszédben „globalizációnak” nevezett fogalom, mint az előző fejezetben körbejártuk, a mai kor ideológiaként talán leginkább túlterhelt, tudományosan viszont kiürült fogalma. Ez a vita a 19. századi kapitalizmuskritika avított témáit melegíti fel új kontextusban/szöveggel, kevés új gondolattal.² Az 1997–99. évi kelet-ázsiai és latin-amerikai pénzügyi válságok óta az új társadalmi mozgalmak és a velük rokonszenvező kutatók búvszavává vált (legjobb összegzését ld. Lányi Kamilla 2003). Sok esetben egyszerűen az „imperializmus”, az „általános elnyomódás”, a „pénzvilág uralma”, netán az „élődi tőke” vagy az „idegenszívűek uralma” és más, a huszadik század hullámmozgásában végképp megkopott fogalmak/fölvetések új ruhája csupán, miközben újabb jelenségekre hivatkozik. A globalizációt kritikusai egyfajta evilági sátánnak látatják, ami az emberiséget sújtó legkülönfélébb rendű-rangú nehézségek közös kiváltó oka (végső fokon, vagy közvetlenül). A globalizáció a felelős – e nézetek szerint – az éhínségekért épp úgy, mint a környezet károsodásáért vagy az emberek közti viszonyok eldologiasodásáért. Mivel kiváltója a pénzpiacok „elszabadulása”, nem kétséges, hogy a megoldás a Bretton Woods-ban átmenetileg szabályrendbe kötött, fix árfolyamokkal – ámde nagyobb tőkemozgás nélkül is – működő „régijó világ” kényszerzubbonyába való visszagyömöszölése, az e mozgalmakkal rokonszenvezők fordulatai szerint „megzabolázása”, esetleg újraszabása (ld. például Stiglitz, 2003). Bill Clinton elnöksége idején számos magas szintű szakértői és döntéshozói testületet hívtak életre a világ „új pénzügyi architektúrájának” megálmodására. Ennek lényege – a szerteágazó javaslatok közös felülete – a szabad tőkepiacok megszabolázása, valami mással való helyettesítése, de legalábbis szabad működésük „mederbe terelése” lett volna (a javaslattevő izlésvilága által szabott meder sodrába).

Érdemes fölfigyelni arra, hogy e nem mindennapi pénzügyi föltételek mellett működő bizottságok mily *kevésbé* bizonyultak *eredetinek és eredményesnek*, mind elméleti, mind pedig gazdaságpolitikai szinten. Egyfelől tapasztalati tény, hogy ma már alig van olyan világgazdasági és pénzügyi tanácskozás, amit ne kísérmének erőszakos rendbontások. Másfelől az sem kétséges, hogy az ezredévi vagy fejlesztési világgereskedelmi fordulót 1999–2005 közt rendre megakasztották,³ előbb Seattle-ben, majd utóbb Cancúnban 2003-ban, annak ellenére, hogy ezen a legtöbbet közvetlenül is és közvetve is a szegény országok veszítettek (utóbbiról részleteiben ld. Pangariya, 2002). Egy további – harmadik – szinten a kormányközi pénzügyi intézmények *visszaszorulása* volt megfigyelhető. Egyfelől a Világbank egyre inkább

csak a legszegényebb országokkal, ott is főképp „capacity building”-nek nevezett intézményfejlesztéssel és képzéssel, valamint szaktanácsadással foglalkozik, a nagy beruházások finanszírozása többnyire a múlté. A Nemzetközi Valutaalap is egyre inkább – eredeti hatáskörének megfelelően – csak a fizetési mérleg átmeneti hiányának kiigazításával és a bajba jutott államoknak nyújtandó szaktanácsadással foglalkozik. Eközben a korábbi éveket jellemző sokéves szerkezet-átalakító programokban azok „helyi tulajdonlását” szorgalmazzák, vagyis a helyi ötletek meghatározó szerepét elfogadták. Néhány kormányközi kezdeményezés, mint például a legszegényebb országoknak 2005 júniusában a G8 által elengedett 40 Mrd dolláros lépés, az átláthatóság szorgalmazása, a korrupció elleni harc zászlóra tűzése, az IMF Jó Államháztartási Gyakorlat szabályrendjének kialakítása is megfigyelhető. Ugyanakkor a 2000–2002 közti – és negyedévente újabb esetekkel bővülő – számviteli botrányok elsöpörték a korábban vázolt nagyobb léptékű átalakításokat.

Ez összhangban volt a republikánus kormányzat képviselői által már hatalomra kerülésük előtt is szorgalmazott *neokonzervatív fordulattal*. Ebben a sokoldalú intézmények szerepének leértékelése, az amerikai érdekek, ha szükséges, egyoldalú érvényesítése,⁴ és az öncélú, hatékonytalan bürokráciának tekintett nemzetközi szervezetek visszametszése – politikai és pénzügyi megfontolásból – amúgyis szükségesnek tetszett. Ez összhangban áll azzal a hagyományos amerikai konzervatív fölfogással, ami évtizedekre visszamenőleg az amerikai kizárólagosságra épít, ezért ellenzi az átláthatatlan és eleve „szuboptimális” nemzetközi megoldásoknak való alárendelődést, legyen szó a hágai Nemzetközi Büntetőbírósról, vagy épp a Kiotói Egyezményről, esetleg a nemzetközi számviteli szabályok egységes alkalmazhatóságáról. Mindezek következtében az *államközi szint* – a korábban már bírált jellegzetes fölvetések burjánzása közepette – *visszaszorulóban van*. Ezt erősíti az a tény, hogy a könyvvizsgálók, a nemzetközi jogászok, a környezetvédők és persze a közgazdászok közt egyáltalán nincs közmegegyezés a követendő irányokról sem, nem hogy a gyakorlatban perdöntő részletszabályok tekintetében. Így tehát csak lassú és töredékes előrelépés volt megfigyelhető a felsorolt területek egyikén.

A legtöbbet hangoztatott követelésről, ami szerint a WTO-nak munkaügyi előírásokkal és környezetvédelmi kérdésekkel is foglalkoznia kellene, hosszabb idő óta tudható (Bhagwati, 1998), hogy indokolatlan és káros. *Indokolatlan*, mert a szervezet tagállamai nem hatalmazták föl egyik területen sem az eljárásra, így ezekben ha akarna se tudna lépni. *Káros*, mert a világméreteken egységes munkajogi előírások és környezeti normák bizonyíthatóan a fejlett országok nem vámjellegű piacvédelmének eszközévé torzulnának, ily módon a jelenleginél is nehezebbé tennék a szegény országok számára a szükséges devizabevétel elérését. Ez a borúlátó ítélettel azzal is alátámasztható, hogy a WTO-ban a többnyire demokratikusan

választott kormányok által 1994-ben vállalt piacnyitási intézkedések jó része is páron maradt, vagy csak töredékesen alkalmazták. Ennek keretében a szegény országokat aránytalanul sújtotta a fejlettek opportunisták – belpolitikai indíttatású – ravasz és kiterjedt rejtett piacvédelme. Utóbbi szélsőséges példája az unióban nem termelhető termékek – így a cukor, a banán, a kakaó – piacát is „gyermekcipőberjáró iparként” védő gyakorlat, ami az EU 2004. évi „fegyveren kívül bármit behozhattok” kezdeményezését is túlélte. Ez a sajnálatos és káros gyakorlat azonban nem érvényteleníti azt a sokrétűen igazolt (Balassa B., 1990, Winters, 2002, Greenaway és társai, 2002) felismerést, hogy a kereskedelmi nyitás *mindig és mindenütt jólét-növelő*, hosszabb távon pedig egyértelműen javítja a legszegényebb rétegek helyzetét is.⁵ Ezt a – közéletben ma még gyakorta vitatott – összefüggést legutóbb hosszú távú adatsoros elemzéssel újfólag igazolta Dollar és Kraay (2004). Így tehát a kereskedelmi nyitást szabályozott és rendezett keretek közé szorító Kereskedelmi Világszervezet bírálatával a világgazdasági egyenlőtlenségeket bíráló csoportok *rossz ajtón kopogtatnak*. A „globalizáció”, mint kritikai elemzői (Szentés, 2004, 319–322.old) is kifejtik, mindenképp létrehozta a kiegyenlítődség *lehetőségét* (a feltételes konvergenciát), még ha e potenciál valósággá válásának számos előfeltétele is van. Az utóbbiak közé tartozik a szakszerű gazdaságpolitika, ami a nyitás politikáját teljes szélességben támogatja és szabályozza, technológiai feltételeket és közjavakat fejleszt fel hozzá, valamint befektet abba az emberi tőkébe, aminek révén a főntebb fölsorolt lehetőségek realizáltsá válnak.

Mint részletes elemzések már évekkel ezelőtt igazolták (Whalley, 2003) az évezredfordulás vagy fejlesztési forduló sikeres lezárása a WTO-ban *főképp a szegény országok érdekében állna*. A mennyiségi korlátozások vámosítása például alapvetően hozzájárulhatna a fejlett országok piacára való bejutás esélyéhez. Az átmenetileg lehetséges egyedi és kivételes elbánások rendszerbe foglalása és távolatos egyberendezése, csakúgy mint a mezőgazdasági és élelmiszeripari piacok megnyitása hasonlóképp döntő lenne a fejlődők számára. Ráadásul a már meglévő – az uruguayi fordulóból maradt – kötelezettségvállalások jelentős része is a számukra másképp elérhetetlen elemeket tartalmazza. Ilyen például a vállalt kötelezettségek (piacnyitás mértékének és gyakorlati alkalmazásának *ellenőrzése*, a vita-rendezési eljárás *működtetése* beleértve a szegényeket támogató szakértői segítséget) és a kibúvók *leleplezése* a fejlett államok gyakorlatában. Ezért a tárgyalásztal fölborítása hasznos taktikai lépés lehetett, amennyiben fölhívta a világ közvéleményének figyelmét a fejlett országok kétszínű magatartására Ugyanakkor nem segítette a hosszabb távú megoldást, és főképp a szegény országok gazdasági érdekeinek érvényesítését sem. Erre a WTO 2005 nyári, az észak-kínai Dalianban tartott fordulóján villant föl az első esély, amikor a G 20 – vagyis az EU és az Egyesült Államok – egyetértésüket fejezték ki az agrárvámok maximálásában, lebontásában

és többlépcsős – a fejlődők piacvédelmét kevésbé érintő – megoldásban, aminek hatására az eredetileg tervbe vett 2004 helyett 2007 végére egyezség születhet (NZZ, 2005. július 14.). Igaz, ebből épp a leginkább jövőbe mutató elemek – a szingapúri földadatok és a beruházásvédelem – kérdései maradhatnak ki.

A felsoroltak akár közismertnek is vehetők, ha eltekintünk attól, hogy a társadalomtudományokban egész iparág alakult a világméretű államközi szabályozás szorgalmazására és a szociális jogok globális becikkelyezésére (Deacon, 2003). Más elemzések a világméretű piacosodást az államközi szabályozás mellett társadalmi mobilizálással is megállítanák (Yeats, 2003). Sőt, maga az EU is – Amerikával szemben definiált önazonosságát keresve – sokéves nemzetközi kutatásokat finanszírozott, amiben a „globalizációt” a mai jóléti államokat fenyegető legfőbb veszélyként értelmezték (Manning – Palier, 2003). Főáramúnak tekinthető elemzések, például a londoni Külügyi Intézet folyóiratában megjelentek (Underhill, 2003, 779–780.old) a transznacionális piacok államok alá vetését követelik. Bár ez eleve reménytelen, a pénzpiacokon a származékos ügyletek elterjedtével, valamint a bankok és nem bankok közti határ elmosódásával, továbbá a delokalizációval összefüggésben a jövőben még inkább azzá válik, a régi és megvalósíthatatlan ötletek – a Tobin adótól a világméretű pénzügyi rendőrségig terjedő körben – újra meg újra fölbukkannak.

Az előadottak alapján erősödhet meg az olvasóban az a benyomás, hogy a „globalizációról” szóló viták szorgalmazói akarva – akaratlanul a valóban a földyolyó és az emberiség egészét érintő fenyegetésekről terelik el a figyelmet. Az itóbbiak közé tartozik például a gyermekek szegénységének elterjedt volta, a több izmillióra – definíciótól függően 3 és 80 millió köztire – tehető, szülőföldjükről üldözöttek hada, és nem utolsó sorban a növekvő számú kvázi- vagy bukott állam, ahol az elemi közfunkciók ellátása is nehézségeket okoz. Ez és a többi – hárarost tárgyalandó – kihívás valóban az emberiség egészét érinti, és világméretű eilekvést követel meg. E tényből egyes elemzők (Brasset – Higgott, 2004, 34.old) esszemenő következtetésre jutva egyenesen a „világtársadalomról” beszélnek éghozzá három szinten is.

– A döntéshozatal korábban vázolt transznacionalizálódásával, ahol mzetekfölötti, a nemzetállam alatti és a nem állami szereplők fokozatosan túlyra jutnak,

– a világ termelési, információs és forgalmazási rendszerének hálózatosodása, a ózatok hálózata értelmében, aholis a döntéshozatal – hierarchikus szintjétől füglenül – lényegében az egész világot átfogja és érinti, mint például egy-egy hininősítő értékelése, végül

– a gondolkodás, legalábbis az elit szintjén, de korántsem csak a gazdálkodással zefüggésben, egyre inkább globálissá válik. Ezt az infokommunikációs forradalom,

a különféle világtalálkozók szaporodása (például a Budapesten rendszeresen összedjövő Tudomány Világfóruma, a davosi Világgazdasági Fórum, ellentéte a *porto allegrei* Szociális Világforum és mások), az egyre inkább transznacionálissá váló média, az egyetemek és a diákok erősödő cserekapcsolata és a mindezekből fakadó közeledő értékrendek révén.

A gazdaságban azonban ritkaságszámba mennek a valóban világméretű folyamatok, miközben a nemzetállami kereteket egyre több szinten és módon járják át. Mint maga az Európai Unió példázza – különösen a régiók Európájának szorgalmazásával – a globális és a helyi jelentőségű folyamatok párhuzamosan értékelődnek föl. Ezt szemlélteti a Frankfurttól Amszterdamig és Antwerpenig nyúló regionális agglomeráció, az eurorégiók tapasztalata, vagy épp az egy-egy országcsoporthoz átfogó értékesítési és szolgáltatási rendszerek elterjedése (az élelmiszeripartól a bankokig). Itt – ahogy a bírálók szenvedélyesen ki is emelik – *valóban csökken a területi alapon szervezett állam és szerveinek befolyása*, annak ellenére, hogy a politikai és a jogi folyamat végső soron továbbra is a nemzetállami keretben nyeri el legitimitását.

Ez azonban legtöbbször a *transznacionalizálódás* fogalmával írható le jól, különösen ha a szabályozás szempontjából közelítjük, ahol a lényeg éppen az állami és az államközi szabályrenden egyaránt túllépő, jórészt céhes önszabályozási formák térnyerése. Ha csak a számviteli szabályok és szokványok most formálódó új nemzetközi rendjére gondolunk, kézenfekvő, hogy a nemzeti törvényhozók örökre elvesztették a korábban szuverenitásuk alá tartozó hatáskör egy részét. Így például bármit is gondol egy kormányzat arról, hogy az állampénzügyek vagy a vállalatértékelés terén miféle megoldásokkal célszerű élni, a vonatkozó nemzetközi szokványok szerinti kimutatás nélkül nem lehet a világ tőkepiacairól pénzhez jutni, az ottani szereplőkkel üzletet kötni. A hiányt az államháztartás finanszírozási igényével azonosító SNA, vagy a nemzetközi számviteli standard efféle megoldás, és nemzetközi cégeknél nem ritka a kétféle – helyi és a nemzetközi igény szerinti – kimutatás készítése, adómanipulációs szándékok híján is.

Talán nem is meglepő, hogy a kelet-ázsiai és a latin-amerikai válságok, valamint a számviteli botrányok nyomában az *átláthatóság* a nemzetközi szakmai és politikai viták vezérmotívumává vált. Ez egyfelől az eljárások és a kategóriák egysegítését eredményezte, valamint az ezek elterjesztését szolgáló transznacionális nyomást is, hisz ekképp lehet a részérdekek ellenében az átláthatósághoz kötődő világméretű közérdeket érvényre juttatni (Hanson, M., 2003, 63–64.old). Ennek keretében egyre inkább mind maguk a *szabályrendek*, mind pedig a gyakorlatban perdöntő *kikényszerítési/alkalmazási mechanizmus* egyre inkább transznacionális intézményekhez kötődik, és egyre kevésbé van nemzeti jellege/sajátossága. Például a számviteli szokványok és a korrupcióellenes föllépés tekintetében nehéz lenne

„az amerikaiak erőszakosságát” főlegesen. Hasonlóképp az emberi jogok érvényesítése, vagy a nemzetközi döntőbíráskodás terjedése egyre inkább transznacionálissá válik.⁶ Világméretűvé válnia azonban – az ENSZ rendszer reformátlanságától sem függetlenül – aligha sikerült.

A „globalizáció” fő vonásai a gazdaságban eszerint a *világkereskedelemben történt beágyazódásból és a pénzügyi sérülékenységből* vezethetők le. Ugyanakkor érdemes emlékeztetnünk arra (Harley, 2000, Bell, 2003) hogy a gazdasági kapcsolatoknak a földgolyó egészére történő kiterjedése aligha mondható új keletűnek. Ellenkezőleg, voltaképp a piaccgazdaság 16. század óta megfigyelhető általánossá válásával egyidős. Mint a fentebb idézett források részletesen bemutatják, a pénzügyi globalizáció, azaz a nemzetközi tőkeáramlás GDP-hez mért aránya csak 1995-re érte el újra az 1913-ban egyszer már elért mértéket, és ugyanez a helyzet a nemzetközi kereskedelem esetében is. Ezért külön elemzést igényel, hogy mi is új a kereskedelem és a pénzáramlás földrajzi kiterjedésében.

Az újdonságok végső fokon *három fő tényezőben* összegezhetők.

– A pénzügyi *sérülékenység* – ami a pénzfolyamatoknak a reálfolyamatoktól történt, már tárgyalt elszakadásából és megsokszorozódásából adódik – a nemzeti valuta fönntartását valódi luxussá tette, amit csak a legnagyobb szereplők engedhetnek meg maguknak.

– A világkereskedelmi tárgyalások akkor szakadtak meg, és a piacnyitás akkor vált szitokszóvá a közbeszédben, amikor a *legtöbb piac* bizony nem könnyen megtámadható, méghozzá főképp a vagyongyarapítás háromnegyedét adó szolgáltatások körében nem az.

– Az elektronikus kereskedelem, üzletkötés és vagyongyarapítás szinte *szabályozatlan*, viszont robbanásszerűen *terjed*, és a WTO egyenlő elbánást/hozzáférést és méltányos vitarendezést biztosító szabályai maguk is kialakulatlanok és érvényesítésük töredékes (Matteo – Schuchknecht, 2002).

E három tétel kibontása önmagában is monográfiát érdemelne, ezért a következőkben néhány megjegyzésre szorítkozunk csupán, a teljesség igénye nélkül.

Egyfelől: a felsorolt mozzanatok a világgazdaság valamennyi szereplőjét érintik, vagyis valóban *globálisak*. Ez akkor is így van, ha az egyes szereplők függősége nem mindig kölcsönös és gyakorta nem arányos. Értelemszerűen súlyosabb a transznacionális piacokon szereplők számára, és elhanyagolható mondjuk egy önálló afrikai parasztgazdaságban élőknél. *Másfelől*: a származékos ügyletek térnyerése, viszontbiztosítási rendszer általánossá válása⁷ következtében a pénzmozgás teljesen *elszakadt* a hagyományos elméleteket megalapozó „fundamentumoktól”. Ez önmagában is csorbítja a kormányok szabályozó hatalmát, ami ételemszerűen áttevődik kormányközi intézményekre is. *Harmadrészt* azért vannak területek, ahol a nemzetállamoknak továbbra is van ellenőrző szerepük. Ide tartozik az árukereskedelem, a

szellemi tulajdon védelme, a határokon átnyúló beruházások szabályozása (a stratégiáinak minősített körben), vagy a szolgáltatáskereskedelem, ami szorosan kötődik a szolgáltatást nyújtó személyek szabad – gyakorlatilag inkább nem szabad – áramlásához.⁸ E területeken a két háború közti kétoldali egyezmények, sőt nemritkán az *egyoldalú* intézkedések váltak meghatározóvá. Más szóval a szabályozó megfogja, amit tud – a maradékot –, ami pedig csak közös egyetértésben lenne szabályozható, gyakran szabályozatlan marad. Pedig bármiféle sokoldalú és intézményes megoldás jobb a kicsi és szegényebb tárgyalófél – így a feltörekvő európai piaccgazdaságok – számára, mint a szemtől-szembe, ahol az ököljog az úr. Ezzel szemben a sokoldalú rendszerben a gyengék voltaképp potyautasként élvezik a nem maguk elérte eredményt is.

Kíséreljük meg most számba venni a valóban globális kihívások néhány legfontosabbikát! Ezek közül *elsőként a világháló* által megjelenített új esélyeket kísérő, alig tárgyalt *új veszélyekről* szólnunk. Nem kétséges, hogy a világháló az információáramlás, -feldolgozás és a hozzáférhetőség általánossága révén megtapasztalt demokratizálódás új minőségével új technológiai forradalmat valósított meg már az eddigiekben is. Visszaút tehát nincsen. Másfelől az elmúlt években bebizonyosodott, hogy a korlátlan hozzáférhetőség és ellenőrizhetetlenség lényegét kihasználva a nyugati demokrácia és piaccgazdaság ellenségei is a maguk hasznára tudták fordítani ezeket a lehetőségeket, főképp sokrétű tevékenységük hálózatszerű szervezésére és egybehangolására.⁹ Ez nemcsak a fegyveres bűnözésre érvényes, hanem a pénzmosásra és olyan közbüntényekre is, mint az emberkereskedelem vagy a kábítószer-csempészet. A bűntüldözés eközben a 19. századi szuverenitás-felfogás alapján álló nemzeti¹⁰ és nemzetközi közjog által korlátozva jelentős lépéshátrányban van. Ráadásul, ahogy a számítógépes kalózok egyre gyakoribb és egyre kártékonyabb föllépése, a „hazafias” vírusoktól a *SoBig*-ig szinte havonta szemléltetik: a számítógépes technológiára épülő információs hálózat eredendően *sérülékeny és védtelen*, különösen a rosszindulatú és romboló szándékú, sőt csak az együttműködést megtagadó szereplőkkel szemben. Az olyan szuperbiztosnak vélt – védett rendszer, mint a Pentagon és a NASA rendszeres feltörése, vagy a bankok által többször fölfedett lopások rámutattak az érzékeny információ megvédésének súlyos gyengeségeire. Az identitáslopás ma már nagyipari méreteket öltött, egyedül 2005 első felében többszáz ezer károsultról tudnak (például nemkívánt vásárlások, személyi adatok kiadása stb.), ami az amerikai törvényhozást is tettekre készítette¹¹ – a gyakorlati eredményesség tekintetében a legtöbben kételkednek.

Míndez *másodikként* kiemeli azt az általánosabb problémát (Geruschkat, 2002), hogy az IT mint eljárás a *hagyományos korlátozó-szabályozórendszer egészét hatástalanította*, a termékpiactól a tényezőpiacokig, az állam bel- és külügyiig terjedően.

Harmadikként említhetjük azt az ellentmondást, amit Kolodko (2002, 84–90.old) a globális piacok világkormány szabályozás nélküli létéből fakadó ellentmondásként tárgyal. Ez a helyzet aligha változik meg. Ráadásul a főntebb felsorolt nehézségek sem igénylik az állami és államközi beavatkozás fokozását. Nagy különbség azonban az, hogy rendszeres „ügykezelést” avagy hatékony általános szabályrendszert szorgalmazunk. Például a sérülékenység leküzdésének intézményes módja az, ha a kis nyitott gazdaság valutaövezetbe lép – ezt az irodalom kimerítően tárgyalja (Horváth, 2004). Hasonlóképp az új szabályrend kialakítását szolgálná a WTO tárgyalások lezárása, amire bizonyára van esély még, hisz azok általában is 8–12 éven át szoktak tartani. Végül nem érdemes lebecsülnünk az egyre terjedő önszabályozás jelentőségét sem, ami az orvosi és ügyvédi kamarákon kívül a pénzügyvilágban és a számítástechnika, az IT közösségek világában is meghatározó és hatékonyan is mondható. Az említett esetekben nem kézenfekvő, hogy szükséges vagy lehetséges volna kormányközi szervek beavatkozása, és ha igen, miként érvényesülne a Pareto optimum ezáltal inkább.

Valójában, ha a valóban világméretű kihívások bármit is jeleznek, akkor azt, hogy mily kevésbé képesek ezeket értelmezni – és így kezelni – a 19.századi nemzetállami eszmére épülő hagyományos nemzetközi közjogi és közgazdasági megközelítések. Ezek túlértékelik e nagyon is viszonylagos súlyúvá vált szereplőket és főképp az általuk folytatott szabályozást, eltekintenek ezen előírások betarthatatlanságától. Valójában inkább a *kisiklott államok* jelentik a gondot¹², ahol az elemi közhatalmi funkciók is ellátatlanok és így a bűnözés minden formájának melegágyai. Crocker (2003, 43–44.old) joggal hangsúlyozza ezen országok integrálásának szükségességét, nem utolsósorban az ENSZ alapokmány által is rögzített civilizált viselkedésminták betartatása végett. Ebbe ma már beletartozik a politikai osztálynak a bűnöző hálózatoktól való intézményes elkülönítése, a polgárháborús viszonyok felszámolása, finanszírozásuk kiiktatása, valamint a már többször említett gazdasági és politikai átláthatóság erősítése. Az említett országok esetében csak világméretű összefogás révén válhatnak e követelmények valósággá. Ez sem csak a kormányzati szervek – nem is elsősorban az ő – közreműködését igényli. Ez jelent meg a Világbank kezdeményezésében (Richard, 2003) ami a nem kormányzati szerveket rugalmasan, témakör szerint eltérő módon kívánja bevonni az efféle kérdések elboronálásába.

Ezzel eljutunk a *negyedik* valóban globális problémához, nevezetesen a *terrorizmus* kérdéséhez. Ez bizonyára mélyebb elemzést és alaposabb kezelést is igényel, mint amit a jelenleg is zajló terror elleni háború jelent (bővebben in: Byman, 2003, Freedman, L., 2003). Bizonyára újfajta transznacionális együttműködési összehangolási formákra és eszközökre lesz szükség, sőt már eddig is arra lett volna szükség. A világkormány és a tehetetlen ENSZ között átmenetre lenne szükség,

és a kérdés kezelése bizonyára csak többszű – nem kizárólag katonai – lehet (bővebben Balogh, 2004). Amióta a fegyveres összecsapás alanya és tárgya től nem a nemzetállam, sőt jól körülírható ellenség, akinek hadat lehetne üzeni ni is, a hagyományos hadászat és a hagyományos diplomácia/nemzetközi jog eszközei kicsorbul. Minél inkább hálózatszerűen szervezett mozgalmak fenyegetik nyugati demokráciát, annál kevésbé képes az a nemzetközi jog, a formális hadviselés és egyáltalán a nyilvános és bevett állami eszköztára alkalmazása révén eredményre jutni. A kisiklott államok területén szerveződő terrorcsoportok és más bűnöző bandák megfékezése nyilván a ma még a 19. századi elvek tiszteletben tartásá működő Europol és Interpol vagy a nemzetközi békefenntartók hatáskörét meghaladó föllépést igényelne. Ráadásul a *hálózatok hálózata* nem a hagyományos hadászati doktrínák nyomvonalát és logikáját követi, így azt nem is lehet – például a mindennapos eszközzé vált játékelmélettel modellezve – fölismerni. Egész más fajta, a bevettől eltérő ésszerűség érvényesül, ahol *nem a szokásos vagyon- és használati elveket és célokat követik*, hanem sokszor transzcendens és ideológiai értékeket, röviden szólva nélkülözik a szokásos értelmű konstruktivitást (valam érthető és könnyen belátható cél tevékeny elérését, ami nem a káosz). A közgazdasági megközelítéssel – így a racionális választás elméletével – egyre inkább áttört nyugati társadalomtudomány is, de a leíró jellegénél fogva „mindent” megérintő több más puha diszciplína is, mint az antropológia vagy a szociológia is kevésbé gódczt ad a döntéshozóknak.

Az *ötödik*, és részben szintén a kisiklott államokhoz kötődő feszültségpontna *fertőző betegségek és a járványok terjedése* tekinthető, ami részint a szegénység részint a közfunkciók ellátatlanságával függ össze.¹³ Amint az a Világbank és UNCTAD évi rendszerességgel közreadott emberi előrehaladási mutatószámait /HDI kitűnik, számos nem demokratikus országban a fentiek szerint mért elemi tételek, például jó ivóvízhez, az elemi oktatáshoz, a közbiztonsághoz, vagy a gyűlöletvesztéshez való jog egyáltalán nincs biztosítva, sokszor még az életben maradás csak tömeges menekülés révén érhető el (Ruanda és Szomália mellett újabban S. dánban is). Sőt, hosszabb távon szemlélve nem ritka az említett mutató romlása se. Ez bizony a szegénység örögi körének már-már meghaladottnak vélt újra jelentése. Több elemzés mellett „ránézésre” is belátható, hogy *a rendszeres alultápláltság rossz egészséghez, és utóbb a képességek és a készségek leértékelődéséhez vezet*, főként ha nemzedékeken átöröklődve érvényesül. Ez a munkapiacról való kiszorulást, a társadalom peremére vetődést, a bűnözésnek való kiszolgáltatottságot, és így a társadalmi kötőszövet megbomlását vetíti előre. Mivel a tömeges migráció aligha lehet pusztán határrendészeti és rendőri eszközökkel kezelni, az említett terjedése reális veszéllyé vált. Ezt jelzi a HIV mellett a SARS terjedése (a járatok révén földrészek között is), vagy a tüdőbaj ismételt fölbukkanása a fej

államokban. Mindez láthatólag egyáltalán nem egy szűk értelmiségi és politikacsináló réteg belügye, már ma sem.

Hatodikként az univerzális jóléti állam válsága említhető, ami főképp a növekedés szekuláris lassulásából és a lakosság előregedéséből adódik. Az alapellentmondás, mint számos elemzés bemutatta, az állam korlátozott adószedő képessége és az általa nyújtott közszolgáltatások iránti végtelenné vált kereslet közt feszül. Különösen zárt gazdaság mellett, átfogó reformok híján¹⁴ egyszerűen nincs megoldás az állami nyugdíjrendszerek feszültségeire. A kézenfekvő megoldást a jelentősebb bevándorlás jelenhetné, hisz ezáltal fiatal és munkás emberek áramlanának be, akik néhány évtizedig nem szorulnak még sem nyugdíjra, sem egészségügyi ellátásra. Ehhez két kiegészítés szükséges. Egyfelől a tömeges beáramlás integrációs gondokat vetett fel még a hagyományosan befogadó országokban, így Svájcban, Hollandiában és Dániában is, ami a szélsőjobb pártok térnyerésével vált szembeeszkövé. Másfelől a gazdasági bevándorlókat nem szabad – mint szokássá vált – a menekültekkel egybemosni, hisz utóbbiak segítése erkölcsi és nem gazdasági kérdés. Ugyanakkor a gazdasági célú – és a közbeszédben rendre a bűnözéssel tévesen azonosított – migráció a piactudomány fejlődésének jele és motorja volt az elmúlt kétszáz évben. Ez nem is meglepő mindaddig, amíg a munkát ki nem iktatjuk a termelési tényezők sorából. Érdemes azt is fölledznünk (Lipton – Ravallion, 1995) hogy a kivándorlásnak oroszánrésze volt az öreg kontinens demográfiai gondjainak megoldásában. Számításaik szerint az 1863–1933 közötti időszakban például az ipari forradalomban élenjáró brit szigetek lakossági növekményének 45(!) százaléka vándorolt ki. Ők Amerikában munkát és boldogulást találtak, otthon viszont nem csináltak forradalmat. Nem kétséges, hogy a munka vagyongyarapító voltának kibontakozásához megfelelő ösztönzők és intézmények is szükségesek, ugyanakkor bevándorlókat téltenségre készítő, ámde jólétükről gondoskodó svéd és holland példét megbukott. Ugyanakkor Sassen (1999, 155–157. old.) arra is joggal mutat rá, mily indokolatlan a bevándorlást a népvándorláshoz hasonló szabályozatlan emlésként láttatni. Még a 19. században is, amikor a határok a leginkább giesültek, és a legtöbb pénznem is szabadon átváltható volt, akkor is szabályozták minden állam a befogadás folyamatát. Ráadásul azóta a migrációval is összefüggő zsimék is transznacionalizálódtak, beleértve az emberi jogokat védő menekültügyi intézményeket, a diszkrimináció tilalmát kimondó alkotmányokat, és az üldözöttekkel szemben az ártatlanság védelmét fönttartó nemzetközi bírói gyakorlatot is, nem is szólva az emberjogi mozgalmakról és a honosítási programokról.

Emeljük ki: nem maga az emberek áramlása az, ami kihívást jelent a jóléti állam számára. Az alapfeszültség a *korlátozottá* vált állami *bevételek* és az *ingyenesség/ általánosság* miatti *végtelen igények* közt alakult ki. Ez pedig végső fokon a nyugat-európai növekedési trendérték lelassulásával, a munkapiac túlszabályozottságával

és az IT lassú terjedésével függ össze, amint az EU lisszaboni programjának újraindítását megalapozó bizottsági elemzések is kiemelték. Az 1950-es és 60-as évek 7–8 százalékos évi növekedése értelemszerűen bőkezűbb megoldásokra adott módot, mint a jelenlegi, 1,5 százalékos sem mindig elért fejlődési ütem. Ráadásul az ipari társadalom időszakában a növekedés foglalkoztatást is teremtett, méghozzá a könnyen ellenőrizhető bérmunka keretében, a formális szektorban. Ez utóbbi bizony alaposan átalakult a szolgáltatások túlsúlyra jutása, a kisvállalkozás terjedése, a gazdaság hálózatosodása és informalizálódása, valamint az IT forradalom fontosságát kiterjesztő és megsokszorozó hatása miatt (Kocsis, 2000, Szabó, 2000). Ezek következtében az egykor „nem hagyományos foglalkoztatási formák” váltak túlsúlyossá, az Egyesült Államokban például a kétezres években a növekmény nagyobb része e területen adódott. Ide tartozik szerződéses munkaviszony általánossá válása (nemcsak a pályakezdőknél), a távmunka, a részidős munka, a feladatok kiszervezése nem hagyományos szervezetekbe – a haldoklók ellátásától a takarításig – a többfunkciós munkatársak rendszerbe állítása és számos más, a „korán kelő Magyarországon” ismeretlen megoldás volt. Ezek közös vonása a nagyszervezetek leértékelődése, ezzel együtt a végtelenített munkaszerződések hiánya. Utóbbi egyik előnye – az államigazgatás szempontjából – épp az volt, hogy a társadalombiztosítási hozzájárulást adószzerűen be tudták szedni, az nem függött a munkavállalók adóviselési hajlandóságától, sőt maga a beszédési rendszer – a maga költségeivel és szervezési igényével – a magáncégekre volt telepíthető. A „nemkonvencionális” foglalkoztatás eleve ösztönöz a közterhek elkerülésére – hisz az mindkét szerződő félnek olcsóbb – így pedig az ellenőrzési és a behajtási költségek az égbe szöknek. *Minél kevésbé általános a nyugellátás és az egészségügy magán-rendszerben történő nyújtása, annál erőteljesebb a potyautasságra ösztönzés*¹⁵. E folyamat következményeként máris jól látható például az önfoglalkoztatók és a kisvállalkozók körében elterjedő öregkori szegénység Nyugat Európában, vagy az egészségügyi szolgáltatások *de facto* kettészakadása a nem privatizáló államokban (Angliával kezdve).

A nyugati országok tapasztalata vegyes. Egyfelől a választók rendszeresen és egyértelműen letették a voksot a jóléti vívmányok megőrzése mellett. Ez azonban eltérő következtetéseket szült. Egyes esetekben – főleg Franciaország, Olaszország és Németország esetében – ez a preferencia az állampolgári alapon járó juttatások és az államilag szabályozott foglalkoztatás megőrzésére, ennek robbanásszerű költségeire, végső fokon az állam túlköltekezése révén szerkezetileg adott hiányokra és adósságnövekedésre, ebből adódóan pedig a növekedés kifulladására vezetett (a kiszorítási hatás révén). Más országokban – elsősorban Finnország, Dánia, Hollandia és Svédország esetében – fokozatos, de gyökeres változások bevezetésére került sor, például a nyugdíjrendszer és a munkanélküli ellátás terén. Igaz, ez esetben is

többnyire a költségvetési megfontolások nyomása volt meghatározó, de hatására a sokat – és differenciálatlanul – emlegetett európai szociális modell működése alap-elemeiben változott meg.¹⁶ A fokozatos bevezetés bizonyára erősítette e lépések társadalmi bevettségét, ugyanakkor a legtöbb elemző egyetért abban, hogy ezek révén az EU országok nemzetközi versenyképessége nem javult számottevően. Ez jelent meg a lisszaboni program önkritikus értékelésében 2005 márciusában is. A Nobel-díjas Robert Mundell (2003) joggal fogalmazott úgy, hogy Európának *kínálati oldali forradalomra* lenne szüksége. Az olasz, a német és a francia kormány 2003–2005 közt számos ez irányba mutató intézkedést foganatosított, a nyugdíj-rendszer-től a foglalkoztatási feltételekig terjedő teljes körben, azonban e lépések együttesét még a leglelkesebb támogatóik sem azonosítanák a fönti követelmény teljesítésével. Ezért aligha kockázatos arra számítanunk, hogy miközben e lépések javítanak majd a költségvetés helyzetén és csökkentik a feszültségek halmozódását¹⁷, ami nem mellékes, ámde messze esnek attól, ami az EU egészének világgazdasági teljesítményét és versenyhelyzetét lényegesen javíthatná.

Végül *hetedikként* ejtsünk szót a hetedik világméretű kihívásról, a *lokalizáció-ról*. Ez egyfelől a gazdaságföldrajzból rég ismert agglomerálódást jelenti, ami a gazdasági tevékenységek földrajzi sűrűsödése, ami mikroökonómiai ösztönzésre spontán módon megy végbe. Ezzel párhuzamosan azonban a közélet egészében, a közbeszédben és a tájékoztatásban, a döntéshozatalban és az értékrendben a helyi szempont fölértékelődött. Jól látható ez a helyi lapok győzelmében az országosak fölött, a helyi témájú tv-adások győzelmében az országos adók fölött, a helyieket kiszolgáló cégek diadalában – a külváros peremére szorult áruházláncok és tömegcikk-értékesítők fölött. A szolgáltató ágak legnagyobb része, ami jórészt helyi szolgáltatásokat nyújt, és az ehhez kötődő nem kereskedelmi javak terén működik, eleve *csökkenti* a nemzetközi *áruforgalom* arányát a jövedelemtermelés egészében és a vagyoneértékben még inkább. A tájékoztatásban az *infotainment* uralkodik, vagyis a szórakoztató informálás a fontos témákat rendre kiszorítja. A közszolgálati adók és a hagyományos „komoly lapok” létükért küzdenek.¹⁸ Ez – a *közösségi válsztás* elméletét ismerve – súlyos gondok forrása volt és maradt, hisz a valódi, súlyos világméretű kihívások és ezek elemzése a helyi hírek és a szórakoztatás rovására háttérbe szorul. Így pedig, a showmüsorok és a bulvárlapok túlsúlya mellett, bizony *nehéz megalapozottan dönteni* a közélet, s benne a gazdaság nagy kérdéseiben. Az érzelmi politizálás szabadul el, és fontosabb lehet egy-egy közszereplő külső megjelenése és megnyerő pillantása, mint mondandója.

Minél inkább úgy tapasztaljuk, hogy a jóléti állam alapvető reformját csak széles társadalmi párbeszéd és közmegegyezés révén lehet elérni, annál aggasztóbbnak látjuk a média szélsőséges lokalizálódását, helyi és szórakoztató elemekkel való túltelítődését. Azt ugyanis aligha várhatjuk racionálisan, hogy *informálatlan szavazók*

napi érdekeikkel ellentétes távlatos célkitűzések mögé sorakozzanak föl. Minél súlyosabb a republikánus kormányzat populizmusa, annál kevésbé érvényesíthető az amerikaiaktól megszokott „azt tedd, amit mondok, ne azt, amit teszek” jó tanács, főképp a feltörekvő piacú országokban.

Mivel Közép-Európában már megjelentek a mag-EU-val azonos minőségű nehézségek, a lakosság öregedésétől és alacsony aktivitási arányától a negatív népeségszámig, a korlátozott bevándorlásig, az adóviselő hajlandóságához képest túljeszkedett közszolgáltatásokig és közigazgatásig, az oktatás és a munkapiac elszakadásáig és a jóléti vívmányok védelméig – a privatizálás elutasítása formájában – a *fönnttarthatatlan/finanszírozhatatlan rendszer növekedésllassító hatása már alacsonyabb fejlettségi szinten is adva van*. Statisztikai elemzéssel igazolható, hogy nincs semmiféle felzárkózási automatizmus, mint ahogy az élen lévők lemaradása sem vastörvény.

MIT KÍVÁN AZ EURÓPAI UNIÓ?

Az „európaizálódás” új fogalom, ami a nemzetközi kapcsolatok és az EU tanulmányok irodalmából származik. Lényegét tekintve az EU és a tagállamok szabályozási és intézményi rendjének *kölcsönhatásával* azonos. Ez a gazdaságban, a jogrendben, a pénzügyekben, a képzésben, a környezetvédelemben, sőt az Európai Parlament révén a politikai közéletben is végbeme gy. Számos területen már ma – a Nizzai Szerződés alapján – többségi döntések születhetnek, és azokat a meg nem szavazó állammal szemben polgárai és nem kormányzati szervezetei az Európai Bíróságon kikényszeríthetik. Hasonlóképp a túlzott deficit eljárása számos esetben, így a német, a francia, az ír, a holland és a portugál esetben is erőteljes változtatásokat váltott ki 2002–2005 során az említett országokban, az államháztartást konkrétan érintő módokon. Ez részben a piac kényszere, részben a szelíd meggyőzés hatása. Értelemszerűen érvényesül a visszarám is, hisz az unió tagállamainak intézményeiből és politikáiból építkeznek. Például a szolid pénzpolitika axiomatikussá válása, a nagy fejlesztések háttérbe szorulása, vagy a regionális szint fölértékelődése és a decentralizáció a tagállamokon *belüli* fordulatot jelenítette meg EU szinten, nem pedig a közösség irányította a belső átalakulást.

Nehéz észre nem venni, hogy számos területen, főképp a gazdaságban és a költségvetés szerepéről való gondolkodásban jelentős *összhang* jött létre a korábban eltérő globális/amerikai ihletésű és a kontinentális/német–francia ihletésű felfogásban és intézményi megoldásokban egyaránt (bővebben ír erről Lányi Kamilla 1997 és 2001). Ezzel együtt is súlyos *hiba* lenne a két folyamat *azonosítása*, amit a „globalizáció természetes terepe számunkra az EU” közhely jelenít meg. Az EU tisztán gazdaságilag nézve is, lényegét tekintve zárt gazdaság, az amerikaihoz hasonló.

Ráadásul sajátos intézményi és szabályrendje egy sor *olyasmit* követel meg tagjaitól, amit a *külvilág nem tesz*, konkrétumokban és értékrendben egyaránt. Mint azt a Kuklinski és Skuza szerkesztette (2003) kötet jól szemlélteti, az értékek, a kormányzási formák (nemzetgazdasági és vállalati szinten egyaránt), a jövőképek és a döntéshozatal rendje jelentősen eltér, a globális folyamatokkal szemben *jelentős sajátosságokkal* bír. Most az utóbbiról esik szó.

Az európai feltörekvő piacú országok összefüggésében nyelvtani értelemben bizonyára értelmetlen „európaizálódásról” szólni, hisz mind az öreg földrészhez tartoznak, nemcsak gazdasági, hanem kulturális, földrajzi, történelmi, intézményi és értékrendi szempontból is. Ráadásul uniós csatlakozásuk egész 2004-ig – és részben még az ezt követő évtizedben is – *egyoldalú* átvételt, nem pedig *kölcsönös* tanulást jelentett. Az EU intézményeinek ellenőrzött átvétele egyirányú utca volt. Sőt, az EU alapszerződését Amszterdamban (1997) és Nizzában (2001) úgy módosították, hogy azt az új tagokra a régiéknél szigorúbban alkalmazzák. Másfelől a megerősített együttműködés, ami egyfelől az egyre sokszínűbbé vált uniós kormányzatosságának egyetlen lehetséges intézményi és jogi megoldása (de Andrade, 2005), másfelől azonban *a másodosztályú tagságot* igen reálissá teszi (ahogy ezzel a britek időről-időre kénytelenek szembesülni).

Az európaizálódás az itt meghatározott értelmében azt jelenti, hogy az új tagállamok számára élessé vált *a normatívák és a valós folyamatok elszakadása*. Például az EU szakirodalom kevés számú megegyezéssel pontja közé tartozott az, hogy az uniót a kibővítést megelőzően kell(ett volna) megreformálni, nem is elsősorban a gazdaságilag jelentéktelen – az uniós össztermék 5 százalékát sem adó – új tagállamok érdekében. Ugyanakkor a három egymást követő kormányközi értekezlet – a torinói, a nizzai és a laekeni – nem bizonyult képesnek arra, hogy a kibővült közösség számára a jobb működést, a funkcionalitást megalapozó eljárásrendeket (algoritmusokat) alakítson ki. Pedig a tagállamok és a polgárok preferenciájának sokszínűsége nőtt, és *a régi tagállamok közt is* megsokszorozódtak az ellentétek, ahogy az az afganisztáni, az iraki szerepvállalás, majd az Alkotmányos Szerződés és a 2007–2013 közötti pénzügyi előirányzat 2005. júniusi kudarca kapcsán kézzel foghatóvá vált a nagyközönség számára is.¹⁹ Az sem mellékes, hogy a kibővüléssel a szavazópolgárok száma egyharmaddal nőtt, miközben az Európai Parlament beleértve a jogalkotói Bizottság szerepe pedig meggyengült. Az uniót eddig működő informális megegyezések rendszere elérkezett végső határaihoz, amikor a legszűkebb kör is 50 főt jelent (tolmácsok nélkül).

Az EU 2005 júniusi brüsszeli határozata szerint az Alkotmányos Szerződés, bár jegelve, érvényben maradt (bővebb értelmezését ld. Horváth – Ódor, 2005). Függetlenül e kísérlet kudarcától, érdemes *elsőként* – *a politikai integráció elmélyítésének*

néhány, a jövő szempontjából lényeges tapasztalatát összegezni. Az Alkotmány Szerződés egyik legtöbbet vitatott vonása az, hogy ha óvatosan is, föderalista emeket tartalmazott, például kiemelten megismételte a maastrichti szerződés szövegét a közösségi megoldások *ab ovo* elsődleges voltáról a kormányköziséggel szemben, amit liberális elemzők (Bernholz, 2003) kezdetül bíráltak. Ezzel szemben, előzőt konkretizáló többségi döntési rendszert nem terjesztették ki olyan területekre, ahol az korábban nem így volt (míg a halászatban és a környezetvédelemben már korábban sem volt ismeretlen). Az Európai Parlament 732 fős létszáma az egkori szovjet Népi Küldöttek Kongresszusát idézi. Ez két okból is elgondolkodtató: Egyfelől a Kongresszus célja a korábban korlátlan pártapparátus ellensúlyozása volt, vagyis a korlátozás. Ezzel szemben az EP feladata az integrációs politika *elérése*, nem a közösségi szervek ellensúlyozása volna. Másfelől elvileg az erősített szerepe az újfajta, transznacionális demokrácia és legitimitáció kezdetének és formájaként értelmeződött (Longo, 2003, 490.old), aminek ekkora létszámmal bizony bajos lesz eleget tenni.

Az EP szerepe továbbra is főképp tanácskozó és jóváhagyó, az Amszterdami és a Nizzai Szerződés révén azonban megnőtt az együttdöntési jogköre, *különösen személyi és pénzügyi kérdésekben* (bővebben ld. Horváth – Tarr, 2004)²⁰. Mivel átlagos euro-képviselő 500 ezertől 2,5 millióig terjedő európai választót képvisel (utóbbi például négy fős magyar kormányt jelentene), legitimitációs ereje nem mondható nagynak. Pusztán mérete akadályozza az érdemi döntés-előkészítésnek. Mivel több kérdésben együttdönt, annál nehezkesebbé válik bármilyen európai kérdés eldöntése (például az iraki háborúban való részvétel). Mivel a kis tagállamok ritkaságok, a „saját” biztosuk és nyelvük megőrzéséhez, a Bizottság működőképessége is súlyosan sérült. Volt már olyan Tanács, ahol a kormányfők megszólalását 4 percen belül maximálták, pedig nem háború és béke kérdése volt napirenden.

Az EU második nagy kihívása az *újraelosztás* reformátlatlansága, amit a 2005. júniusában elutasított luxemburgi elnökségi javaslat képviselt a legfurcsábbban (4 százalékos agrár részaránnyal, viszont a három hónappal korábban jóváhagyott lisszaboni célokhoz rendelt keretek megkurtításával). Ez jelenik meg abban a különös helyzetben, hogy az európai tanulmányok szakirodalmának jó része technikai részletekkel foglalkozik. A hivatkozási alap az össz-GDP 2004-ben 0,94 százalékan megvalósuló mértékű szolidaritás, amit a két fő elosztási terület, a mezőgazdaság és a területfejlesztés jelenít meg. Ez a helyzet a kibővüléssel ellehetetlenült, főképp azért, mert a szegényebb tagokkal való kibővülést megelőzően *a régi tagállamok nem tudtak egyezségre jutni* sem a kiadási súlypontok átrendezésében sem pedig a közös célokra fordítandó összegek megnövelésében. A kiadások legfontosabb indoka a hagyomány, az „addig is járt”, függetlenül a megváltozott viszonyoktól.

Az EU keretében számos önkritikus és szakszerű elemzés készült még a Bizottság szintjén is – e két kiadási terület reformjának lehetséges irányairól és mértékéről, ezek azonban a részérdekeken és a hazai közönségnek játszó kormányzati magatartáson megbuktak. Míg az új idők szellemével és az előrettekintő területek – így a környezetvédelem, a lisszaboni program, a közös kül- és biztonságpolitika – gyakorlatával a nemzeti finanszírozás elvének *nyílt vállalása* és a kiürrült szolidaritási elv föladása lenne összhangban, a Bizottság egész 2005 júniusáig rendre az utóbbira hivatkozó és az újraelosztást erőltető javaslatokat terjesztett elő (ld. Richer, 2006) miközben a nettó befizetők, bár önös érdekből, de alapos közgazdasági érvekkel ezt eleve kizárták, már 2002 őszén. E kérdésekben a 2005–2007 közti időszak a szakirodalomban vártnál jelentősebb átrendeződéseket hozhat, föltéve, hogy az EU működőképességéhez fűződő közös érdek érvényre jut végső fokon.

Az EU eddigi működésével – főleg a kormányköziséggel – szemben alapvető jelentőségű a *harmadik tényező*, a *regionalizmus* kihívása. Ennek alapja nem az integrációelmélet, hanem a tagállamok többségét jellemzett *unitus* nemzetállam területi decentralizálásának irányzata, ami eltérő ütemben és formákban, de minden uniós államban áttört (bővebben Hrbek, szerk., 2001, Ágh, szerk., 2003). Ez megkérdőjelezte a területfejlesztés eddig uralkodó dogmáját, a központi újraelosztásra épített kiegyenlítődség követelményét. Ez különösen érvényes az unió két nagy államára, Spanyolországra és Nagy Britanniára, de bizonyos fokig Franciaországban és Lengyelországban is megfigyelhető volt. Ez ellentétes az uniót a thatcheri fölkiáltás (1984) óta, egész 2005. júniusig jellemzett fölfogással, az „adjátok vissza a pénzemet” szemlélettel, ahol az alany definíciószerűen a központi kormányzat volt. Ezért is fontos ismételt emlékeztetni arra, hogy nem az uniós alapok, a régiók Európájának jelszava és az uniós pénzek visszaosztásának változó gyakorlata volt az, ami a regionalizmust létrehozta Európában, hanem pont fordítva áll a dolog. Az erősödő európai regionalizmus talált magának hivatkozási alapot a nemzetgazdasági szinten elhanyagolható hatású uniós alapokra és célkitűzésekre történő hivatkozás révén. Ez pedig már a 90-es évekre történelemmé változtatta azt az időszakot, amikor egyes években Görögország vagy Írország akár GDP-jének 4 százalékára rúgó támogatásokra is szert tehetett egy-egy kivételes évben (ez a mezőgazdasági támogatásokkal egyre inkább átfedő strukturális alapok révén történt, hatása országonként igen eltérő volt).

Mindez azt is jelent, hogy a strukturális alapok összege és sorsa, valamint az uniós területfejlesztési politika egyre kevésbé lényeges a tagállamok fejlődése szempontjából (v.ö. Rodokanis, 2003). Ez talán a legkézzelfoghatóbb bizonyítéka annak, hogy az EU vezényelte átalakulás térségünkben is véget ért. A korábbinál innovatívabb intézményi és gazdaságpolitikai ötletekkel kell tehát a feltörekvő piacú országoknak nemzetközi versenyképességüket megalapozniuk.

Az európaizálódás *negyedik* fő terepe az új tagállamok számára maga a Stabilitási és Növekedési Egyezmény, ennek sorsa és a közös valuta stabilitása. E bcnyolult szakmai mérlegelést igénylő kérdéseket külön cikkben (Csaba, 2006) taglaljuk még, az azonban kézenfekvő, hogy mind a vállalkozások, mind a háztartások számára az euró *új játékszabályokat* jelent. Sőt, ha betartják, az Egyezmény az államháztartási politika számára is a hosszú távú szabálykövetést teszi követelménnyé hisz valutaunióban a *költségvetési fegyelem kérdése megszűnik belügy lenni*. Ép ezért volt megfigyelhető több tagállamban – így Németországban, Portugáliában és Görögországban is – az, hogy belpolitikailag igen népszerűtlen intézkedésekre került sor az Egyezményben foglalt szabályokhoz való közelítés érdekében. Belgiur államadóssága például a 2000. évi 108 százalékról 2004-re 95,8 százalékra csökkent, több mint 12 százalékponttal egy viszonylag lanyha növekedési időszakban megjelenítve a belga szövetségi állam ezáltal is kiváltott alapvető átszervezését.

Ötödikként szólni kell az EU egyetlen valóban a jövő felé forduló programjáról a *lisszaboni stratégiáról*. Az unió 2000 márciusában, jórészt az új gazdaság kiváltotta eufória jegyében, hirdette meg azt a célját, hogy egy évtized alatt a világ *legversenyképesebb* közösségévé váljék, emellett pedig egy sor szociális és környezetvédelmi feladatot is megvalósítson (ezeket összesen 127 – félévente ellenőrzött – mutatószámmal is konkretizálták). A lisszaboni stratégia is uniós dokumentum vagyis mindenki találhat benne kedvére valót, de fő csapásiránya az IT fölhasználásának meggyorsítása és a munkaszervezet rugalmasabbá tétele, ennek révén a nők és az idősebbek foglalkoztatásának elősegítése lett volna – mindez a világmérteü versenyképesség erősítésével együtt, utóbbira alapozva. Ugyanakkor a végrehajtást részint eleve a tagállamok belátására bízták, részint pedig az ún. *nyílt koordinációs módszerrel* éltek. Utóbbi lényege egyfajta kötetlen tapasztalatcsere és az ezen alapuló informális tanulás, a többiek jó megoldásainak átvétele. Értelemszerűen ez csak a hivatali és a vállalati tevékenység perifériáján és kirakatában szereplő, nem érdemi ügyek intézésében lehet hathatós, hisz más esetekben egyfelől ez információ hatalom (ezért nem osztják meg). Másfelől egyes megoldások társadalmi – például részlegközi, kormányzaton belüli – *erőviszonyokat* jelenítenek meg, amit nem fognak egy ünnepi beszéd, vagy egy följajlás kedvéért fölborítani.

Aligha meglepő, hogy a tagállamokon belül a lisszaboni feladatok háttérbe szorultak, sok esetben felelőse sem volt az egésznek (ami a hivatali munkában a feladat halálát jelenti). Ha változások történtek, azok nem az uniós program hatására és szellemében mentek végbe. Az egységes piacot a GDP 75 százalékát adó szolgáltatási körre kiterjesztő direktíva, a Bolkenstein irányelv például a Lisszabon hívek jelentős körében is erős ellenállást váltott ki, így nem is lett része a 2005. márciusi újraindításnak. Ez utóbbi egyfelől helyesen emeli ki, hogy a munkahelyteremtés alapja a növekedés, és az első félidő kudarcának egyik fő oka a sorrend ide-

ologikus megfordítása volt. Másfelől azonban lényegében teljesen a tagállamokra hagyja a megoldási módokat, pénzt a luxemburgi elnökség által 2005. júniusban beterjesztett tervezet a 2007–2013 közti időszakra sem rendelt hozzá. A tagállamok között pedig főleg az EU teljesítmény kétharmadát adó Franciaország, Németország és Olaszország esetében a „vívmányok védelme” érvényesült, igen félnék reformokkal társulva. Ez bizony továbbra is pont az ellenkezője annak a normatív szempontnak (Langhammer – Wössmann, 2002) ami az EU értelmét – a szubszidiaritás alapján – abban látja, hogy a tagállamokon belülinél és a világban találhatóknál versenyképesebb megoldásokra leljen.

Végül *hatodikként* az unió közös kül- és biztonságpolitikájáról, mint jövőorientált területről kell szót ejtenünk. Minél komolyabban vesszük azt, hogy – egyebek mellett a külvilág készítésére – az EU globális szereplővé vált és válik még inkább a jövőben, annál elkerülhetetlenebbé válik a terrorizmus és az iraki háború miatt a tagállamok két csoportja között elhidegült viszony új alapokra helyezése, és operatív tartalommal való megtöltése (Menon, 2004). Legalább három területen ez pótolhatatlan: mégpedig a Balkán, a Földközi tenger medencéje és a FÁK területén, nem utolsósorban a republikánus kormányzat alatt végbement amerikai külpolitikai súlypont-áthelyezésre reagálva.

Ami a *Nyugat-Balkánt* illeti, a NATO csapatok visszavonása nem járt együtt a érség számára az európai távlat megnyílásával, miközben – mint a számszerűséget bemutató fejezetben láttuk – a gazdaság önerejéből és külföldi befektetések segítségével meginduló talpra állása legfőljebb töredékes. A társadalmi béke föltételei sem az egyes országokban, sem az egyes etnikumok közt nem alakultak ki. Az U katonai képességei messze elmaradnak a helsinki céloktól, és a macedóniai béfenntartás viszonylagos sikere nem fedheti el a nagyobb léptékű katonai szereplőállásra való képtelenséget. Mi több, ehhez a gazdasági és politikai kezdeményekészség hiánya is társul. Nem lehet bírálni azt, hogy a kriminalizált és felemásdon demokratikus kormányok jelentősebb pénzügyi segítyt nem kaptak, hiszen segélyek Boszniában csak az adományfüggő társadalmi berendezkedést szilárdíták meg, a kilábalás legkisebb esélye nélkül. Ugyanakkor az alakuló új államok ammarosan Koszovó és Montenegró is – európai távlat és intézményes beépíté/párbeszéd híján aligha lesznek képesek kváziállami státusukat meghaladni, és a minalizálódással hathatósan szembefordulni (hisz az közismerten a formális inmenyek hiányának jele).

Fontos fölidéznünk azt is, hogy Bulgária és Románia hadászati szempontok állandokolt 2007/2008-as fölvétele nem alakítja ezeket az országokat minőségileg ssá, mint a többi délkelet-európai államot. A görög és a portugál csatlakozás bemutatatta, hogy a *formális* EU tagság és a *tartalmi* európaizálódás egymástól ntősen *eltérő pályán haladhat*, akár évtizedekig is.

Ami a *FÁK*-at illeti, az uniónak a 2004. májusi jószomszédsági irányelvei – „mindent csak intézményeket nem”- bizonyára nem tekinthetők kimerítő stratégiai válasznak, különösen az ukrainai és grúzai demokratikus fordulat után nem. Az unió lényege, mint láttuk, nem a pénzek leosztása, hanem az intézményi rend és az azt erősítő politikai töltet, amiből a FÁK államok ki vannak zárva. Oroszország viszonylatában meghatározó lehetne, hogy az EU az ország legnagyobb kereskedelmi partnere, másfelől azonban a hagyományos tagállami nézeteltérések miatt rendre háttérbe szorult a 90-es évek fordulatainak kezelésében (az Egyesült Államok és a nemzetközi pénzügyi szervezetek mögött). Másfelől a világ új kihívásaihoz, például a Hajlandók Koalíciójához vagy a Terror elleni Háborúhoz, amiben új és képlékeny szövetségek jöttek létre, Oroszország operatívabban tudott alkalmazkodni, mint az EU. A terrorfenyegetettség miatt valódi stratégiai szövetség jött létre az Egyesült Államokkal, és a megosztott EU nemigen tudott mit kezdeni e kihívásokkal. Így pedig sem Oroszország, sem a demokratizálódó peremállamok ügyében nem alakult ki értékelhető és a piaccgazdasági átmenetet meg a demokráciát segítő európai irányvonal.

Végül szót kell ejteni a *Földközi tenger melléki* államokkal kialakított barcelonai folyamatról is, amire a déli tagállamokat érő migrációs és biztonságpolitikai nyomás miatt nagy jövő vár. Az 1993-ban indult folyamat számos társulási egyezményhez, végső fokon pedig a török tagfölvételi tárgyalások 2005. októberi megindításához vezettek. Ez a 10–15 éves folyamat, ha sikerrrel zárul, bizonyára az *EU lényegi átalakulásával* társul majd. Ennek előjeleként az EU Bizottság olyan tárgyalási mandátumot kapott, amiben a taggá válás „semmiképp sem automatikus”, ahol a tárgyalások *megkezdését* is előfeltételekhez – így az emberi jogokat és a média függetlenségét biztosító, hat – alkotmánymódosítással egyenértékű – törvény elfogadásához – kötötték, és ahol a belső átalakulás – tetteken mért – ellenőrzése minden korábbinál szigorúbb és részletekbe menőbb lesz (*Neue Zürcher Zeitung*, 2005. június 29.). Ebben a török csatlakozás hosszú távú jellege épp úgy megjelennik, mint az unió tagállamok gyengülő fogadókészsége, és a pénzügyi meg a döntéshozatali keretek tisztázatlansága a közösség szintjén.

Nehéz nem észrevenni, hogy a közel-keleti szembenállás fegyveres jellege, az évek óta tartó Intifada és a terrorista mozgalmak félhivatalos támogatása együttesen új erővel leplezte le az EU katonai képességeinek hiányát. Az EU ugyan számos kezdeményezéssel állt elő, de mind a Közel-Keleten, mind Irakban és Iránban, mind pedig a belső demokratizálódási folyamatok előmozdításában rendre lemaradt az amerikai neokonzervatívok „demokráciát a moszlimoknak” projektje mögött. Az unió ritkán jutott tovább, mint amit a lemaradás rögzítése fölött érzett csalódásának kifejezésre juttatása és a – tetszőleges tartalmú – amerikai kezdeményezések elmarasztalása jelentett. *Mindez az EU peremre szorulásával egyenértékű.*

Aligha igényel hosszas igazolást, hogy a tömeges és szabályozatlan bevándorlás, a beáramló iszlám tömegek csökkenő integrálhatósága, a gazdasági és katonai biztonság megrendülése, a terrorizmus egyetlen helyszínt sem kímélő, azaz valóban globális természete nem lelt válaszra. Ehhez társulnak a híradásokból kiszorult, de annál súlyosabb elemi tények – például a tizenhárom éve folyó algériai polgárháború, az 1995–99 közt Törökországban, 1999 óta Irakban folyó kurd fölkelés, az idegenforgalmat sem kímélő marokkói és egyiptomi robbantások, a szaúdi rendszer évek óta szabad szemmel látható eróziója. Mindez az *unió déli határán állandósuló zavarzóna* jelenségének csak a felszíne. E kérdéskört nem indokolt az új tagok szempontjából mellékesnek tekinteni, sem azzal szembeállítani. A megoldás közös keresése az eddigieknél innovatívabb megoldásokat – köztük tartalmasabb közös kül- és biztonságpolitikát és a terület erőteljesebb finanszírozását – igényli az új tagállamoktól is.

VÉGE VAN-E AZ „ÁTMENETNEK”?

A feltörekvő piacú országok uniós tagságának egyik alapfeltétele – az 1993. júniusi koppenhágai kritériumok alapján – épp az volt, hogy sikeresen és önrőből vigyék végbe a piaccgazdasági átmenetet. Az OECD-hez történt 1995–1997 közti csatlakozásukkal az élenjárók még túl is teljesítették ezt a követelményt, hiszen az OECD – az uniótól eltérően – a tagság *előfeltételeként* követeli meg a tökémerleg tételeinek liberalizálását. Maga az OECD mint nagy szakmai tekintélyű nem politikai szervezet a maga vizsgálataival *ellenőrizte és hitelesítette* a keleti tagjelöltek élcsoportjában végbement intézményi változásokat.

Ha ebből a szempontból – vagy a tíz új tagállam EU-15-höz mért 4,8 százalékos GDP-arányából – indulunk ki, a 2004. évi csatlakozás bizony megkésettnek mondható. Egyfelől a kibővülés egyértelműen hozzájárult az EU-15 keleti szomszédságának stabilizálásához, a többek által fölvezolt regionális feszültségek enyhüléséhez, és mindezt a déli bővüléshez képest nevetségesen alacsony költséggel, az EU-15 GDP-jének 0,15 százaléka árán.

Ez az unió stratégiájának egyik lényegi elemét jelentette, és végül mind a hadászati, mind a pénzügyi szempont teljességgel érvényre jutott. Másrészt az sem kétséges (Balázs, 2001, 8. fejezet), hogy az unió egyebek mellett azért is halogatta a keleti bővülést, mert helyesen mérte föl: addig van a kezében furkósbót és mézesmadzag, amivel a tagjelölteket otthon népszerűtlen, de szükséges reformokra sarkalhatja, amíg az uniós tagság még hön áhitott cél csupán. Az uniós joganyag átvételének külön többéves vizsgálata, csakúgy mint a 31 fejezet részleteiről folytatott, az uniós nagyságrendekhez képest aprólékosan részletező tárgyalási gyakorlata ezt egyértelműen alátámasztja.

Valójában a közép-európai élcsapat tagjainál már a 90-es évek közepére lezárult a SLIP által jellemzett rendszerváltozási szakasz. Ezt követően az átalakulás *harmadik generációs*nak nevezett feladatai következtek, így a jóléti rendszer áramvonalasítása, a hálózati iparágak és több, korábban természetes monopóliumnak vélt terület magánosítása, a nyugdíjreform elindítása, a kormányzat valós adósságának nyílttá tétele – a jegybanki adósság kötvényesítésével – és a közigazgatási reform elindítása.

Nem céloim ehelyütt az egyes országok intézményi reformjainak leírása és értékelése, hiszen azt az Európa Bank *Transition Report Update* című féléves szemléjében rendszeresen és alaposan elvégzi. Bármiként is vélekedünk a londoni elemzők által kialakított mutatószám-rendszerről, kétségkívül ez a legátfogóbb összehasonlító kimutatás az átalakuló országok intézményfejlődéséről, ami egységes rendszerint és hosszú idő óta – vagyis koherensen – készül. Mivel kormányközi szervezetről van szó, az egyenlő elbánást eleve biztosítják.

Elég ha egy pillantást vetünk e mutatókra, hogy kitűnjön: bár a harmadik generációs reformokat elindították az új uniós tagok, *1997–2005 közt egyértelmű lassulás figyelhető meg e téren*. A nyugdíjreformokat számos esetben visszafordították vagy fölvezették. A közművek magánkézbe adása is elindult, de sehol nem fejeződött be (az ipartól eltérően). A hálózati iparágakban és a szállításban a magánosítás helyben járt. Sőt, a hagyományos versenyszektorokban sem voltak átfogó új kezdeményezések. Eközben Szlovákia, Észtország, Szlovénia és Csehország is minden mutató szerint beérte az egykor éltanuló Magyarországot, ahol előbb a jobbközép, majd a balközép kormány állította a *status quo* védelmét gyakorlatának tengelyébe.

Nehéz lenne elképzelni, hogy *semmilyen összefüggés ne lenne az intézményi reformok helyben járása és a növekedési trend lelassulása közt e térségben*. Sajátos konvergencia jött létre a Magyarország által 1997-re elért szint körül, ezen csak Szlovákia és Észtország reformjai lendültek túl. A térségben eközben mind a jobbközép, mind a balközép irányzatú kormányoknál ódivatú populista (tévesen Keynesre is hivatkozó) gazdaságpolitikák állandósultak a kétezres években. Holott nem kérdéses, hogy a belső piac élénkítése csak átmenetileg és jelentős költséggel pótolhatja a külpiacon bővülésére alapozott tartós növekedést bármely kis nyitott gazdaságban. Ezért *elvéleg sem képzelhető el*, hogy az új tagállamok további és radikálisabb reformok nélkül is a konvergencia-modellekben számított magasabb ütemű növekedési pályára állhatnának, hiszen e nélkül sem a belső *meztakarítás*, sem a külső *finanszírozás* fölzárkózáshoz szükséges szintje nem biztosítható.

Az átalakuló országok egyik másfél évtizede halogatott reformja az *államháztartást* érintené. Jelenleg a fenntarthatóan kiegyensúlyozott államháztartás számos elemi követelménye sérül rendszeresen minden közép-európai országban. Évről évre romlik az államháztartási kimutatások *áttekinthetősége* és mind a korábbi

évekkel, mind a más országokkal való egybevetetősége is.²¹ Ez bizony mind a nyilvánosság, mind a befektetők (kül- és belföldiek), mind pedig a kormányzat törvényhozási ellenőrzése és elszámoltathatósága szempontjából aggályos. Nem kevésbé ellentmondásos az államháztartási feladatok megosztása, ami a rögtönzések és a napi politikai kompromisszumok vonalán, történeti adottságként alakul és nem követ semmiféle célszerűségi megfontolást. Így persze minden egybevetés szerint igen drága, más oldalról közelítve adott ráfordításért aránytalanul keveset nyújt – jólétben, szolgáltatási és ellátási színvonalban. A közterheknél az állampénzügyek oly közismert alapelvei, mint a kevés számú, alacsony kulcsú, de mindenkire érvényes adók, az átlátható szabályok és azok következetes betartása az általánosságok szintjén maradtak és nem formálják a gyakorlatot. A 2000–2005 közt megfigyelt populista megnyilvánulások hatására mind a bevételi, mind a kiadási oldal pusztán hivatali/politikai önkényt tükröző, általánosabb megfontolásokat vagy az állampénzügyek ismert alapelveit nyíltan mellőző elemei csak szaporodtak. Az illendőség határán mozog azt fölvetni, hogy a jelenleg államilag finanszírozott feladatokhoz milyen *közérdek* kötődik, vagy hogy nem tudná-e ugyanazt más – nonprofit, civil, egyházi vagy magán – szolgáltató eredményesebben ellátni.

Nem igényel elmélyülést, hogy belássuk: minél inkább széles koalícióként működő néppártok uralják a közéletet, annál erősebb a részérdekek képviseletét előtérbe állító és így krónikus túlköltésre vezető nyomás. Miközben a növekedés lelassul, a kiadások politikailag „célzott” növelése adottnak tűnhet.²² Ekkor pedig egyszerűbb a maastrichti kényszerzubonyt, a hidegszívű monetaristákat és a zabolátlan globalizációt megtenni bűnbaknak, mint az egyszerű és hatásos, évszázados szolid pénzgazdálkodási normákat érvényesíteni a közsférában is.

Az új uniós tagállamok államháztartási reformja rendszerint azon bukik meg a gyakorlatban, hogy a helyi közigazgatás – az emberek mindennapi életét befolyásoló szolgáltatók működtetői – *szervesen beépültek a költségvetési gazdálkodásba*, saját bevétellel nemigen rendelkeznek, és tevékenységüket számos előírás viszi a kincstári jellegű gazdálkodás irányába. Ez bizony azt jelenti, hogy mivel minden feladat politikai, minden elvonás is politikai színezetet kap. Minél erőteljesebb lesz bármiféle pénzügyi visszafogás politikai ellenzéke (a pártállástól függetlenül). Amíg az állam gazdasági szerepvállalását alkotmányosan nem korlátozzák, és a gazdaságba történő behatolásnak semmiféle igazolási kényszere nincs (a költségek nyilvánosságáról már nem is beszélve), addig esély sincs a politikailag kezdeményezett túlköltés – és az ezt fedező túladóztatás – megfékezésének – ezt hívták a 19. század végén Wagner törvénynek.

A *közszektor kiterjedése* az új uniós tagállamokban ritkán követ *bármiféle általánosabb megfontolást*, például – valakik szempontjából nyíltan és számszerűleg

meghatározott – optimalitást, a társadalmi/extern költségek figyelembe vételét, a piaci kudarcok meglétének bizonyítását vagy az optimális gazdaságpolitika elméletében fölvetődő más szempontot. Ehelyett eseti koalíciók, az 1848 előtt sem ismeretlen sérelmi politika, a folytonos kormányzati rögtönzés és válságkezelés, valamint a véletlen és az érdek-összefonódás alakítja a végkimenetet. Mindez elkerülhetetlenül tartósítja – az ellenkezőjét hangoztató nyilatkozatok közepette is – az állami jelenlétet, ami nem föltétlen államosítást jelent (bár autópálya esetében ilyesmire is sor került), hanem a szabályok teste szabása és a közvetett állami szerepvállalás tartósulása útján valósulnak meg (például az ún. visszaforgatás és vagyonjuttatás révén). A magyar tapasztalatokat átfogóan elemző Voszka Éva (2003) arra is utal, hogy az uniós gyakorlatra és a közös szervek lanyhaságára hivatkozva a monopolhelyzetek megőrizhetők, a versenyellenes megoldások fönntarthatók²³, az újraelosztás átláthatatlan és célszerűség szempontjából ellenőrizhetetlen formái tartósan megőrizhetők lesznek.

Az államháztartás ezek szerint a *közigazgatás átalakítása* nélkül nem reformálható. Ágh Attila (2003, 68–69.old) megfogalmazásában ez az intézményi transzfert követő politika-átvételt is jelentené. Ez azonban, megítélésem szerint, a dolog könnyebbik vége, mert a legfontosabb területeken, mint láttuk, *az EU maga sem rendelkezik kész receptekkel*.

A közigazgatásban értelemszerűen még a gazdaságpolitikánál is kevésbé lehet a közvetlen átültetéssel kísérletezni, hiszen történelmi és kulturális, valamint földrajzi elemek is meghatározzák az eredményesen bevethető megoldásokat. Például a néhány óra alatt körbeautózható Málta és a közepméretű Lengyelország e tekintetben is markánsan különbözik. Az új tagállamokban a választók rendre a *kiterjedtebb* közszolgáltatásokat ígérő erőknél szavaztak bizalmat, ami adottság.

Az igazi kérdés ebben az összefüggésben a következő: *a közszolgáltatások nyújtása mennyiben azonosítható az adott terület/szolgáltató kizárólagos állami tulajdonlásával*, illetve mekkora tere lehet az új szervezéseméletben, a vállalati gyakorlatban és az új közigazgatásban egyaránt bevett kiszervezéseknek, a nonprofit intézményekkel való feladatmegosztásnak, a szövetkezeteknek és a részleges privatizálásnak (ld. betegszállítás). A korábban csodaszernek tekintett állami és magán partnerség a kedvezőtlen brit tapasztalatok hatására veszített egykori csodaszer jellegéből, de bizonyára a megoldások egyike marad.

Az új tagállamok *területi reformja* részben átfed a közigazgatás megújításával. Az bizonyára nem adott, hanem elemzés és vita tárgya, hogy miként biztosítható legjobban a különféle területeken élő állampolgárok egyenlő hozzáférése és esélyegyenlősége, a területi értelmű demokrácia, a városi központok aránytalan előnyének mérséklése. Ez idő szerint az új tagállamokban az a – jórészt máris meghiúsult – megfontolás alakította a területi reformot, hogy ezáltal az uniós források szem-

pontjából maximális „leszívóképesség” jöjjön létre (Ferry, 2003, Rózsás, 2004). Ez nyilvánvalóan *külsődleges és felszíni* szempont, ami a főntebb sorolt érdemi szempontoknak még bőkezű finanszírozás mellett is csak alárendeltje maradhat. E vita egyik nagy tétje és félrevívője az, hogy – nemcsak hazánkban – a politikai verseny alapja az egyéni/területi választókerület, és az 1990-ben kialakított határokat vélhetőleg csak az átfogó választási reform keretében lehetne módosítani. E tekintetben a legcélravivőbb az egy fordulós listás – jelenleg Olaszországban és Dániában honos – rendszer lenne, mert az kiiktatná a területi reformot és a közigazgatás korszerűsítését ellehetetlenítő legfontosabb ellenerőt. Érdemes megismételni: a regionalizmus, ahol erősödött, mindenütt *belső kezdeményezésre, nem az uniós politikák nyomására* tudott teret nyerni tartósan. A cseh, a szlovák és a lengyel területi átalakítás formalizmusa is ebbe az irányba mutat.

A reformok *negyedik* eleme a *jóléti szolgáltatások* átszabása lehet. E tekintetben az EU országok összefüggésében kifejtetteket ismételhetjük, annál is inkább, mert az új tagok, különösen a csökkenő születésszám és az alacsony munkapiaci aktivitás, valamint az előregedés és a korlátolt adóviselő hajlandóság vonalán megdöbbenően „korszerűek”, azaz a régi EU-ra emlékeztetnek.

A felsorolt területeken *szerkezeti nehézségekkel* szembesülünk. *Egyfelől* a szocialista örökség részeként a felemelkedő Európa országaiban az egészségügy nemzetgazdasági szinten olcsó, viszont mindenkire kiterjed. Ezt a szerencsés együttállást a legtöbb ágazati és politikai elemző vívmánynak tekinti és a társadalmak túlnyomó része is megőrzendőnek tekinti. *Másfelől* az orvostechnika költségrobbanása, ami a gyógyszerek árának lendületes növekedésével társul, ellentmondások forrása. Az élet hossza és minősége ugyanis jelentősen javítható, ám aligha mindenkinnek egyformán, és aligha az igénybevétel teljes korlátozatlansága mellett. Ez átfogó gazdasági és szervezési lépéseket is igényel, méghozzá *korántsem csak a szakos költségcsökkentő* célzattal. Szükség van átfogó népegészségügyi programokra, a megelőzésre való költés ösztökélésére egyéni szinten is, az egészségőrző életmód elterjesztésére és az eltérések szankcionálására,²⁴ valamint a *magán megtakarítások* – köztük a magánbiztosítási formák – erőteljes és fokozódó *bevonására* az ellátás teljes körében. Ez utóbbi épp abból adódik, hogy a társadalmak – legálábbis a politikai osztály és a szabályozás szintjén – kimondottan az olcsóságot tekintik a rendszer vívmányának, vagyis esze ágában sincs a jelenleginél többet áldozni rá.

Más nehézségek adódnak a *nyugdíjrendszernél*. E terület egyik legsúlyosabb gondja az, hogy a pénzügyi intézmények hitelessége az elmúlt évtizedekben alapjaiban rendült meg, a többéves és más hosszú távú megtakarítási formák aránya elenyésző. Szlovénia, Csehország és Szlovákia kivételével a történelem a rövid távú szemléletre szorított. Ráadásul a szerencsésebb nyugati társadalmakban, így

az Egyesült Államokban és Nagy Britanniában is széles körben megfigyelhető volt az átlagpolgár rövidlátása, ami az egészség megőrzésének és helyreállításának valószínű költségeinél is jobban érvényes a nyugdíjrendszerre. A részben életkori sajátóságokból adódó, részben a társadalombiztosítás ingyenesnek látszó rendszere által gerjesztett rövidlátás e két területen ezért a *piaci kudarc* tankönyvi esetéhez vezetett. Ezt a helyzetet csak súlyosbította, hogy a feltörekvő piacokon a szabályozás nélkülösen szakszerű volta további kudarcokat okozott. Említsük meg azt a tényt, hogy a nyugdíjalapok lényegében csak belföldi államkötvényekre fektethettek (ez önmagában is súlyos korlát, amit a költségvetés forrásigényén kívüli gazdasági megfontolás nem indokol). Ennek ellenére, ahogy azt a sajtóban többször is bemutatták, a nyugdíjalapok jövedelmezősége erőteljesen szóródik, ami viszont a hozamszámitás és a nyilvánosságra hozatal előírásainak elégtelenségét mutatja (az eredmény ugyanis közel lehetetlen). Az egészségpénztárak ugyan gyermekcipőben járnak, de az ellátási szint romlásának tudatosulása és az adókedvezmények alapján Magyarországon robbanásszerű növekedést várnak az elemzők (in: *Figyelő*, 2005. 11.szám). Igaz, a szabályozást az idézettek kialakulatlanok tartják, sok tekintetben hasonlóképp a nyugdíjpenztárakhoz, ahol sem a kockázatok, sem a megtérülés korrekt számítására nem állnak rendelkezésre valós és kellően hosszú idősorok. A területeket érintő hullámzó szabályozás – például az 1998–2002 közti visszavonuló, vagy a 2005-ös adózási ötletbörzében fölmerült a pénzügyi befektetések hozamának adóztatása – együttesen a *nagyon hosszú távú befektetések*, például az életbiztosítás és más *öngondoskodási* formák erőteljes terjedését *fékezi*. Mivel a hosszú távú befektetői szemlélet ellen számos tényező hat – külön-külön, de egybehangzóan –, a térségben amúgyis erőteljes ingatlanközpontság alternatívája csak lassan és erőtlenül bontakozik ki. Mivel pedig a bizalom – különösen a pénzügyekben – nem rendelhető el és nem a kijelentéseken múlik, hanem a tapasztalaton, várhatólag mindhárom területen – sőt a tízéves és annál hosszabb futamú állampapírok piacán is – csak lassú fejlődésre számíthatunk. Az előmozgást valószínűsíti az infláció lelassulása és a valutaunióhoz történő csatlakozás belátható távlatlata, valamint az uniós szabályozási rendszerbe vetett erőteljesebb bizalom is. Ez azonban hosszabb távon is csak enyhítheti, de nem oldja meg azokat a gondokat, amit a finanszírozhatatlan társadalombiztosítási nyugdíjrendszer, a szocialista elveket és gyakorlatot változtatlanul érvényesítő egészségügy és az általában alacsony bizalmi szintű társadalmi légkör általánosulása eredményez. Márpedig a kellően nagy összegű és hosszú távú megtakarítás mind a pénzügyi közvetítő rendszer tartós stabilitásának, mind pedig a fönnttartható növekedés finanszírozhatóságának előfeltétele volna. E feltételek híján – megfelelő eszközök, ösztönzők és bizalom nélkül – a *megtakarítások szintje tartósan a fölzárkózáshoz szükséges szint alatt marad, és ha megvalósul, az sem a gazdaság fölpörgetéséhez szükséges formában történik*.

Ha ez a tanulmány csak az EU-ról szólna, akkor a mezőgazdaság címszó alatt kellene tárgyalnunk a harmadik generációs intézményépítési feladatokat *ötödik* csoportját jelentő *vidékfejlesztést*. Nem kétséges, hogy a jelenleg is folydogáló közös agrárpolitikai reform irányt is mutat, meg készítetést is az új tagok vidékszerkezetének korszerűsítésére, és a múltbeli termelési szokások által túldeterminált közösségi rendszer átalakítására egyaránt (Swinbank – Daubjerg, 2004). E változások fő iránya kétségkívül – a MacSharry és Fischler kezdeményezte módosítások nyomába lépve – a mezőgazdaság, mint fő vidéki megélhetés visszaszorulása és az *alternatív jövedelemszerzési formák*, így a szolgáltatások, az idegenforgalom és a környezet- meg a tájvédelem térnyerése lesz a meghatározó. Ez azonban nemcsak és nem is elsősorban Brüsszelben igényel változást, hanem sokkal inkább abban, ahogy az új tagállamok agrárminisztériumai és lobbystái a *vidék* érdekképviseletét az egyik vidéki ágazat *nagybani termelőinek* szervezeti és pénzügyi szempontjaival szokás azonosítani. Nem kis viták várhatók a fizikai infrastruktúra, különösen a szállítás és a raktározás kiépítésének mikéntjén és mértékén, hiszen az IT forradalom hatására a gazdasági növekedés szállítás- és raktározásigénye meredeken csökken. Ráadásul az unió épp a szállítási területen produkálta a legtöbb „sivatagi katedrális”, így a terület uniós fölkarolása még bizonyos szempontból – az adott időszakban legjobb megtérülésű befektetések *időzítése* szempontjából – még aggodalomra is adhat okot. Nem teljesen meglepő, és vélhetőleg nem is katasztrofális hatású, hogy a 2007–2013 közti időszak pénzügyi előirányzatai – és az ezek maximális fölhasználását célzó második Nemzeti Fejlesztési Terv – a 2005. júniusi fias-kót követően teljes és alapos átgondolásra szorult. Ha ugyanis egy fejlesztés életképes és főleg versenyképes, akkor aligha lesz akadálya annak, hogy megvalósítását a világ tőkepiacáról finanszírozzák (például észak-erdélyi autópálya). Más esetekben, amikor a fejlesztés egyetlen vagy fő értelme az uniós alapok „leszívása” lett volna, ennek megghiúsulása meg jól is jöhet az optimális forráselosztás szempontjából.

Az unió átalakuló agrárpolitikája egyre inkább átfedésbe kerül a *környezetvédelmi* célkitűzésekkel. Ismeretes módon az utóbbira általában nem irányoznak elő közösségi forrásokat, viszont a hagyományos alkuerő okán a közösségi pénzek jelentős része az agrártárcák és az unió mezőgazdasági költségvetésének keretében maradt. Eközben a támogatható célok közt *egyre erőteljesebbek* a környezetvédelmi, állatjóléti és más, *nem kimondottan termelésközpontú célok*, a higiéniától a fogyasztóvédelemig terjedő körben. Az unió egyik legfontosabb hozadéka lehet az, hogy a növekedés bővületében élő, és a posztmaterialista értékrendhez szükséges jóléti szintet még nemigen közelítő közép-európai társadalmakban a környezetvédelem ügye a kiemelt, és ne a leszorított politikaterületek közé soroljon. E területen voltaképp régóta érvényesülnek az EU fő újraelosztó rendszereiben újdonságnak

számító megoldások, a nemzeti források egybehangolásától a piaci finanszírozásor és a társfinanszírozáson át a területi önkormányzatok tevékeny szerepvállalásáig. Ez a hulladékgyűjtéstől az erdősítésig, a vízszolgáltatástól a védett állat- és növényfajok lerablásának megakadályozásáig terjed. Bizonyos szempontból tehát: jövő útja az EU-ban *a közös pénzalapok nélkül megvalósítandó közös célok elérése* lesz, ami az összes perspektivikus területen – Lisszabon, közös külpolitika, környezetvédelem, versenypolitika – *már jelenleg is érvényesül*.

Végül *hatodikként* a társadalmi *egyetartozás* erősítéséről, mint a fenntartható fejlődés peremfeltételéről kell szót ejtenünk. A hagyományos gazdasági és politikatudományi elméletek ezt adottságnak vették. Ugyanakkor mind a rendszerváltozás, mind az uniós bővülés folyamata felszínre hozta – és korántsem csak az új EU tagokban – azt, hogy a társadalmak jelentős része nemigen tud és akar az életmódok és -stratégiák/esélyek sokszólamúságával, valamint az egyre több területen – így a vagyon, az életstílus, a társadalmi státus, a lehetőségek és a távlatok körében – megfigyelhető *egyenlőtlenségek növekedésével* együtt élni. A populizmus térnyerése, ami a kétezres években nemcsak a törvényhozáson kívüli protest-mozgalmakat, hanem egyre inkább a főáramú kormányzó/kormányképes erőket is áthatja, egyértelműen az egyenlőtlenségek kiváltotta feszültségre adott – hibás – válasz. A választásokon rendszeresen megfigyelt alacsony részvétel aláássa az ily módon – azaz gyengén – legitimált hatalom cselekvőképességét.²⁵ Márpedig többsikű közös értékrend, közös célok híján semmiféle demokrácia nem működőképes. A társadalom szubjektív értékrendjének megfelelő *méltányosság* minimuma nélkül a kontinentális európai típusú, megegyezéssel politikai rendszereknek befellegzett.

Ha ezt belátjuk, akkor pusztán célszerűségi, kormányozhatósági okból is szükséges, hogy minden lehető módon támogassák az egykor *társadalmi tőkének* nevezett elemek fejlődését és megerősödését az új EU országokban. Ezek az értékek részben az oktatási rendszer egészéből adódnak, részben a tömegtájékoztatásból, az egyházakból, a különféle helyi és civiltársadalmi közösségekből (például klubok, körök, társaságok), de nem utolsó sorban *a társadalom elitje által megélt magatartásmintákból*. Ha a szórakoztató tájékoztatás egyeduralma folytán a whyskys rabló és a néhány hétig minden címlapon fölkelhető hangtalan énekes lányka válik tömegesen követendő példává, az nem sok jóval kecsgeteti a *transzcendens értékek* – a háború utáni megbékélés visszafordíthatatlansága, a múlt meghaladása, a lemaradók integrálása és a nyugati típusú szabadság meggyökereztetése – mentén létrehozott *közös európai uniós értékrendet*. Ennél is rombolóbb hatású a maffiafőnök magatartásmódjának politikai etalonná válása is.

Nehéz lenne szemet hunyni afölött, hogy az uniós közös munkapiacra és az átjárhatóságra hivatkozva létrehozott egységesítés, a bolognai folyamatnak becézett bürokratikus újítások sora a maga konkrét megvalósulásában a felsőoktatás általános

minőségromlását és a fiatal diplomások tömegének a munkapiactól elszakadt túlképzését eredményezi (Polónyi – Tímár, 2004). Ez annál súlyosabb, mert az oktatás minden demokratikus társadalom egyik legfőbb integráló ereje, az elhelyezkedni nem tudó diplomás tömeg pedig Nyugat-Európában már hosszabb ideje az anómikus, szélsőségekhez vezető tiltakozó mozgalmak utánpótlása (Falusné, 1997). Ez önerősítő folyamat, hiszen az oktatást követően a munka világa köti egybe a versengő egyedeket, hozza létre a kapcsolatrendszer, amiben a „társas állat” kifejtheti képességeit. Ha ez a kapocs is kiesik, miközben a társadalmi kötszövet olyan hagyományos elemei, mint például a család, a vallás, a nemzeti és helyi azonosságtudat, általában a szellemi értékek tisztelete és az altruizmus, mint általánosan követendő erkölcsi norma kihálóban vannak, az a nyugati demokratikus tömegtársadalom és a piacgazdaság kettősét megrengeti. Ha az IT tovább individualizál – például a hagyományos munka és közlekedésformák megritkításával – ez az anómikus vonások halmozódására vezet. Miközben e messze vezető kérdések láthatólag túlmutatnak egy gazdasági elemzés keretein, az aligha kétséges, hogy az oktatás teljes folyamára, benne a felnőttoktatásra, a kultúrára és a társadalmi kötszövet erősítésére többet és hatékonyabban kell költeni. Ugyanis ez az előfeltétele annak, hogy a lakosság egyre nagyobb része közvetlen haszonélvezőjévé válhasson a nemzetiszocializálódás és az uniós folyamatok föltartóztathatatlanná kibontakozásáért.

Z EURÓPAI SZOCIÁLIS MODELL ÉS AZ EU IS MEGREFORMÁLHATÓ

A főntebb vázolt erőteljesebb reformjavaslatok esélyét a gazdaságpolitikai reformok jelentékeny irodalma alapján ítélni lehet meg. Ez a forrásanyag a fejlődő és az átalakuló országok rossz tapasztalatait is általánosítva *derülátóbb* jövőpet alapoz meg, mint amit a társadalomtudományokban csaknem egyeduralgódóvált *racionális választások* elméleti kerete valószínűsítene. A közösségi vagy racionális választás a rövid távú szempontok *elkerülhetetlennek* vélt túlsúlyából, valamint a gazdasági/anyagi érdek *kizárólagosan* meghatározó jellegéből indul ki. Így *ómaszerűen* elveti a tanulás, az értékrendi és más szellemi tényezők, az izlés tozása, a nem anyagi szükségletek kényszerítő volta, és sok más hatásra kialakó – a valóságban megfigyelt – lényegi változás lehetőségét, (beleértve a jobb könények közt és szabadabban élők demonstrációs hatását). Ez az irányzat igen sies a változatlanság, így a hanyatló rendszerek magyarázatában, de nem tud mit deni – saját elemzési keretében, azaz endogén módon – a forradalmi változások a tanulás, sőt a sikeres reformokkal sem. Márpedig számos példa van arra az ipai országokban az 1989–2005 közötti időszakban is, hogy a kedvezőtlen fölté- ellenére sikeres reformokra kerül(t) sor, a visszahúzó erők meghaladhatóvá

váltak, a csapdahelyzetekből ki lehetett kecmeregni. Így annak ellenére sem vesz- szük készpénznek a racionális döntések elméletét, hogy az – tudományos uralma mellett – kitűnően alkalmas a kétezres években némely országokat sújtó populista gyakorlat magyarázására.

Mint a gazdaságpolitikai reformok nemzetközi irodalmából ismert, a mai de- mokrácia egyik ellentmondása, hogy nem minimális/olcsó, hanem *erős központi közigazgatást tételez fel*. Ezen kívül lényegéhez tartozik a kísérlet és tévedés mód- szere, mert céljait önmaga elé tűző, öntanuló, nyílt végű rendszer. Épp ebből lát- ható be az, hogy miközben a demokráciát gyakorta és joggal vádolják rövidlátással, valódi, létére törő fenyegetés idején mindig képes (volt) a válaszadásra, lett legyen szó a totális államok fenyegetéséről vagy a terrorizmusról. Ezért sem elvi, sem ta- pasztalati alapja nincs annak, hogy kétségbe vonjuk az egykoron „meggyőzés általi uralomnak” elkeresztelt megoldás jelen- és jövőbeli életképességét térségünkben.

Lehetetlen volna túlbecsülnünk e téren a „kezdjük az alapoknál” megközelítés jelentőségét. Ahhoz ugyanis, hogy távlatos – rövid távon áldozatokkal is járó – megoldásoknak esélye lehessen – mint amilyen a szabad kereskedelem és tőke- áramlás, a fenntarthatóan kiegyensúlyozott állampénzügyek, a jogállam, a korrup- ciómentes, szakszerű államigazgatás, vagy a környezettudatos gazdálkodás – az szükséges, hogy a szereplők időtávlata ne a holnapi napig érjen csak, hogy érték- elvű cselekedeteknek értelmét lássák, és hogy mindenek előtt a *hazai pályán mer- jenek cselekedni* a fentiek szerint. Ezért ideális esetben a szakszerű politika és a jó kormányzás követelményeit nem kell az EU-tól, az ENSZ-től vagy bármitől füg- gövé tenni, hanem önérdékből és azonnali hatállyal kell nekilátni. E reformoknak mindig az adott társadalmon belül kell fogantatniuk és demokratikus legitimitációt szerezniük – közbeszéd, megegyezés, szakmai viták révén. Ezt jelenti a James Wolfensohn világbanki elnöksége alatt a reformok „hazai tulajdonlásáról” kialakí- tott tézis. Ezt az ellenpéldákon a legkönnyebb belátni: ahol a „hazai tulajdon” hi- ányzott, legyen szó Rwandáról vagy Irakról, Afganisztánról, Szomáliáról, Szudán- ról vagy Boszniáról, a nemzetközi közösség legjobb szakértelme és mértéktelenre nyitott pénztárcája is csak ronthatott a helyzeten. A demokrácia, az multikulturalizmus, a emberi jogok vagy a piacgazdaság követelménye az említett helyzetekben üres jelszó maradt.

E cikk lezárásakor különösen nagy annak a veszélye, hogy a meghatározó EU tagállamok opportunisták és önsorsrontó politikája, valamint a közös szervezet ettől sem független benuhátsága/végrehajtó képességének hiánya rossz példával szolgál az új tagállamoknak. Ha másképp nem, hivatkozási alapot adhat a szakszerűtlen dön- téseknek és a fenntartható fejlődést nem szolgáló, kizárólag rövid távú népszerűsé- get hajhászó lépéseknek – a kreatív könyveléstől a kultúra „lobbivá” nyilvánításáig és adópolitikai ellehetetlenítéséig. Holott az európaizálódás, legalábbis normatív

értelemben, a legjobb megoldások könnyített átvételét jelenthetné, főleg akkor, ha tudható, hogy e reformok természetükből adódóan *évtizedes léptékűek*. Az EU tagság épp e mindenképp szükséges lépések körüli gyűjtőpont, *megegyezési keret* lehetne, ekképp alapozva meg a távlatos gyakorlatot.

Ezzel visszatértünk földrészünk egyik fő dilemmájához, a foglalkoztatás nélküli növekedéshez. A közép-európai térség fő feszültségpontja abból adódik, hogy amikor a fenntartható növekedést megalapozó politika folyt –1993–2000 közt – a gazdasági feszültségek jórészt társadalmiakká alakultak át. Ennek csak egyik megjelenési formája az egyenlőtlenség, aminek alakulásában szakadékszerű törés alakult ki a társadalmi képzetek és a statisztikai és szociológiai eszközökkel mért eredmények között. Amikor a kormányzatok a társadalmi feszültségek oldását állították tevékenységük középpontjába, ódivatú populizmusba sülyedtek, aminek már rövidtávon is kedvezőtlen a *növekedési* hatása. Ráadásul, mint több elemzés is bemutatta (legutóbb Nickel, 2005) a középosztályt célzó – mert választási motivációjú – szociális intézkedések a társadalmak *szétszakíttóságát még fokozták is*, ami különösen a nyugdíjrendszeren és a vállalkozásösztönző intézkedéseken keresztül volt meg tapasztalható. Ugyanez az elemzés mutatta be azonban azt, hogy amikor a makrogazdasági politika – főképp az infláció megfékezésével, majd a belső piac bővülését is biztosító, illetve a nagyok kedvezményeit megnyirbáló, egyenlő elbárást biztosító lépésekkel – lehetővé tette a *kisvállalkozások térnyerését*, ez utóbbiak bizonyultak az esélyteremtés és a jövedelmi különbségek csökkentésének leghatékonyabb eszközeinek. Kézenfekvő, hogy ez biztos útja a piacműködésben tartósan érdekelték létrehozásának, az anómia csökkentésének.

Láthatólag a részvételen alapuló fejlődés többsikű folyamat, amire egyebek mellett a demokrácia és a piacgazdaság társadalmi bázisának kiszélesítéséhez, az intézményrendszer megszilárdításához is szükség van. A széles bázisú növekedés értelemszerűen a kis- és középcégek, az önfoglalkoztatók, a nonprofit szektor és a civil társadalom, nem pedig néhány kiemelt nagy külföldi befektető támogatását igényli. A kis, nyitott gazdaságokból álló fölemelkedő Európában sem szükség, sem uniós forrás nincs New Deal-szerű nagy közösségi építkezésekre és beruházásokra, az ismert sokszoros politikai kockázatokkal és mindig elmosódó felelősséggel. A stabil árszint és a jogállamiság, a kiszámíthatóság a meghatározó, nem pedig az egyes szerzők és érdekképviselők ízlése által meghatározott szolgáltatáskör nyújtása. Nem kevésbé fontos a demokratikus döntéseket egyáltalán lehetővé tevő *nyílt, őszinte és szakzerű vita*, más szóval a választóközönséget gyermeknek tekintő manipuláció abbahagyása. Ez szakítást jelentene a kétezres években kialakult gyakorlattal, de nem jelentene járatlan utat a fejlett demokráciák történetében. Az állam nem szorulna az éjjeliőr szerepébe, hanem tevékeny részvevője és alakítója lenne a végeredményeknek, ha nem is korlátozatlanul, és nem is egyetlen szereplőként. Feladata

az ellenőrzés, a döntőbíráskodás és a szabályozás területén lehetne a legerőteljesebb. Itt a szakismeret és a jól megfizetett, ezért nem korrumpálható, viszont elszórtan közszolgálat révén elméletileg megalapozott, valódi közfeladatokat láthatna el, amelyek közjó voltát épelméjű elemző nem vonná kétségbe (eltérően például a cukrászati tevékenységtől). A tartós növekedés szempontjából például tartó és nem triviális szabályozási feladatokat jelent majd a tőkepiacok mélyítése (Mér 2003), az egyre hosszabb távú befektetési eszközök elterjesztése, a tőzsdei kapitalizáció szerves erősítése, valamint az egymástól egyre kevésbé elhatárolódó pénzügyi intézmények eredményes és piacokonform szabályainak betartatása.

Amit a fejlődő-feltörekvő piacokról korábban kifejtettünk a WTO ezredévi fellesztési fordulója kapcsán, értelemszerűen áll Közép-Európa országaira is. Nekem sem érdekük a sokoldalú és intézményesített megoldások visszaszorulása, az egyoldalú föllépések terjedése, a vitarendezésnek a kétoldalú fórumokra szorulása, gazdaságban és a nemzetközi kapcsolatokban az ökológiai terjedésének eltérés. Még kevésbé hasznos e megoldások szorgalmazása a „nemzeti szuverenitás új születésére” történő hamis hivatkozás alapján (ami az óceán mindkét partján ható jobboldali radikális elemzőktől). A sokoldalú és az intézményesített vitarendezés a gyengébbek és szegényebbek számára egyfajta intézményesített potyautaságot kínál, míg a kétoldalúságba való visszaesés, legyen szó az EU-ról vagy WTO-ról, az ENSZ-ről a maga szakosított szervezeteivel vagy a szellemi tulajdon világszervezetéről, sosem szolgálja a kicsik és a védtelenebbek „nemzeti” érdekét. Így pedig a második világháborút követően kialakult sokoldalú intézményes rend fölbomlásának szaporodó jeleit aggodalommal kell fogadnunk. Épp ezért az uniós tagoknak alapvető, mi több *stratégiai önérdeke* az, hogy fölhagyjanak a fölrásleszítés reménytelen maximálásával, a napi ügyintézés mozgásterének bővítésére irányuló fölvetéseikkel. Ezzel szemben arra célszerű törekedniük, hogy fölvetéseik révén *működőképesebb Európai Unió, és nem utolsó sorban a globális kérdésekben hajlékonyabb uniós tárgyalási magatartás* alakulhasson ki. Utóbbiak előfeltétele az EU szervezeti és döntéshozatali rendszerének átszabása, az újraelosztási kérdéseinek határozott hátrahagyása és célszerűségi szempontok szerinti újraértékelése. Nem kevésbé fontos az EU-nak a külvilággal szembeni álláspontjában *hosszú távú és elvi szempontok érvényesítése* a termelői érdekek és a diplomáciai megfontolások mai túlsúlyával szemben. Szembe kell néznünk azzal, hogy a 2001–2005 közt folytatott, az „undokok koalíciójára” építő, nemzeti jelszavakat hangoztató, valójában a hivatali és a termelői elit *egy kis részének* egoizmusát képviselő EU politika ideje egyszer s mindenkorra *lejárt* az Alkotmányos szerződés és pénzügyi keret visszaautasításával.

Végül aligha kerülhetjük meg az inflációmentes, vagyis fenntartható növekedés kérdését, ami ugyan *önérdek, ámde korántsem adottság*, sem a régi, sem az új EU

tagállamokban. A fölemelkedő Európa országai, vásárlóerő-paritáson számított egy főre jutó nemzeti termékük szintje tekintetében az uniós átlag 38 és 77 százaléka közt található (a bolgár és a román csatlakozás előtt, az EKB havi statisztikai szemléjének 11.4.táblája szerint). Innen bizony a négy szabadság, az erősödő uniós öntudat, a fokozódó transznacionalizálódás és az ezek miatt is erősödő fölzárkózás iránti társadalmi és választói igény miatt is még sokat és sokáig kell növekedni, a régi tagállamokat *jelentősen és tartósan* meghaladó ütemben, de *finanszírozható* módon, társadalmi és környezeti *fenntarthatósági* korlátokkal számolva.

Az alacsonyabb fejlettség csak teret enged a gyorsabb növekedésnek, azt semmiképp sem szavatolja, főképp automatikusan nem. A fejlettebbeknél gyorsabb növekedés forrásait a fölemelkedő európai országokban folyamatosan mozgásba kell hozni, ha nem a keletnémet helyben járás a cél. Miközben az új tagállamokban – a FÁK-tól eltérően – sem az elégtelen megtakarítás, sem a tőkemenekítés nem jelent súlyos korlátot, ugyanakkor a pénzügyi közvetítés mélysége és hatékonysága messze elmarad a lehetőségekről. A BÉT 15 éves konferenciáján 2005 júniusában szinte minden előadó említette azt, hogy a magyar megtakarítások alig egy(!) százaléka van részvényekben, s hogy a megtakarítás alapvető formája továbbra is az ingatlan meg a bankbetét maradt. Márpedig az ingatlanba fagyott tőkéből aligha lehet műszaki újításokat megvalósító vállalati fejlesztést finanszírozni, s hasonlóképp a költségvetés deficitjét fedező banki betétek sem hatnak növekedésgerjesztően. Az endogén növekedés forrásai tehát lefojtva maradnak (a hosszú távú modellekben számítottéhoz képest is). A pénzügyi szolgáltatások kiterjesztése és olcsóbbodása nélkül a kis- és közepes vállalkozások sem tudnak bővülni. Ebből is belátható, hogy *ameddig az állam nem hagy föl a magánberuházás kizorításával és a pénzügyi közvetítés rendszeres megcsapolásával*, ami a normális növekedés éveiben kiegyensúlyozott vagy többlettel záró államháztartást jelent, valamint a pénzügyi befektetésnek a reálfektetéssel szembeni kedvezményezését is, *nem marad tere és forrása az új vállalkozások alapításának és bővítésének*. E hosszabb távú összefüggéseket értelmetlen lenne heti vagy havi adatokkal, főként pedig a befektetések beérésére jellemző késleltetés nélkül ellenőrizni.

A pénzügyi rendszer és az általános pénzügyi kultúra és -ismeretszint fejlesztése mellett a fejlődés-gazdaságtan új irodalma alapján az emberi tőkébe történő erőteljesebb és főképp célirányosabb beruházást, a vállalkozásfejlesztést, a jövedelemtermelő foglalkoztatás – benne az önfoglalkoztatás – fölkarolását, a számítógépes ismeretek korai korban történő elterjesztését, valamint a társadalom peremére szorult csoportok integrálását érdemes kiemelni.

Az eddig előadottak fő vonalai nem képezik immár vita tárgyát a gazdaságpolitikai reformok nemzetközi irodalmában. Ugyanakkor kézenfekvő, hogy e normatívák megvalósítása *kopernikuszi fordulatot* követelne meg az új EU tagok jelenlegi

gazdasági és társadalmi *gyakorlatában*. Az egyik legfőbb akadályt e tekintetben tömegtájékoztató természetéből adódó megszorítások jelentik: gyakorta igen nehéz különbséget tenni aközött, ami a valóság, és amit arról vélnek (a szakszerűség minimumát nélkülöző kikérdezések árja föltartóztathatatlan, a szembeszökő buksók – például választási előrejelzések – ellenére is). Ritkán folyik érdemi vita arról, hogy ki fizeti a révést – holott a szolgáltatások látszólagos ingyenességéről már 70-es évek szociológiai és közgazdasági irodalma bemutatta, hogy voltaképp nem az, legföljebb közvetetten fizetjük meg. Hasonlóképp illetlenség megkérdezni, hogy egy-egy terület miért is indokol állami beavatkozást – utóbbit többnyire eleve a közjőval azonosítják. Mindeme, alaposabb megfontolást igénylő, és így nem igazságszórakoztató ügyek rendre kiszorulnak a tájékoztatásból, a minőségi média pedig maga is egyre szűkebb mezsgyére szorul.

E tekintetben nehéz lenne nem észlelni azt, hogy a fölsorolt síkokon az új tagok a régi EU tagok gyakorlatába simulnak. A fölsorolt legtöbb témakör, például a rövidlátás leküzdésének igénye, vagy a jóléti igények és a pénzügyi lehetőségek jó összhangjának megteremtendő volta, lényegét tekintve azonos. Hasonlóképp közönségszere is. Ha pedig le kívánjuk küzdeni azt, amit Ágh Attila (2003, 2004, 24.old.) *hatékony tagság* hiányaként ír le, akkor elkerülhetetlen volna, hogy *az új tagok nemzeti érdekeiket nem a kihalófélben lévő, megbukott EU intézmények hagyományos logikája mentén határozzák meg*. Az európai politika többé nem a transzferről folytatott kisstilú hivatali alkuk szinonimája, hanem valóság, a polgárok és az országok életét érintő stratégiai döntésekről szól majd.

Az uniót jelenleg fenyegető legsúlyosabb veszély a szétrázódás tartóssá válásának irányzata, a kisstilú nemzeti önzés felülkerekedése, ami a populista rövidlátó politikájának uniós leképeződése. Egy évtizede még széles egyetértés fogadta azt a nézetet (Daianu, 1996), hogy a keleti bővítés kölcsönösen előnyös játszma, ahol új tagállamok vitalitása új szintet hoz majd az integrációs folyamatba, gazdasági politikai szinten egyaránt. Mára ez a helyzet megfordult, a francia és a holland népszavazás egyértelműen a bővülésellenes erők szervezésében zajlott le. *Az új tagállamok pedig épp azokon a területeken bizonyultak tanulékonyak, ahol talán nem kellett volna*. Az uniós tagállamok gyakorta fölvilágosulatlan, piacvédő, vagy egyszerűen eredménytelen megoldásai – mint például a tömeges munkanélküliség termelő felsőoktatás – könnyen utánzókra találtak. Az uniós megoldásokra gyakorta a nemzetközi versenyképesség *ellenében* hivatkoznak, mint a 2005 márciusában elakasztott szolgáltatási/Bolkenstein irányelv kisiklása esetében. Az olyan jelentős médiavisszhangtól övezett, de kiindulópontjukban is finanszírozhatatlan tervezetek, mint például az EU Bizottság 2004. októberi római Tanács előtt beharangozott tízéves fejlesztési terve, jórészt csak arra jók, hogy a valóság, megoldás

író kérdésekről eltereljük a figyelmet. A reform szó olyannyira lejárátódott EU-erte, hogy jól nevelt ember nem is veszi szájára.

Az érdekcsoportokra építő, napi távlatú politika az elmúlt évtizedek nemzetközi ormirodalma szerint egyáltalán nem adottság, megfelelő társadalmi és szakmai tételek együttállása esetén meghaladták már többször is. Jelen tanulmány leíró, gértő elemzés műfajából adódóan nem vállalkozhat a hogyan, a részletek ki-nkálására. Sőt, még azt sem tudhatjuk, mikor jön el az a történelmi pillanat, ikor az érdekelvű, populista politika meghaladhatóvá válik, például válság ha-1 alatt. De fontos, hogy ne engedjünk az intellektuális rosszkedvet megjelenítő, meg a divat fő áramát jelentő racionális választások elméleti lapályának, és junk arról, hogy a kimenet, legalábbis esélyeiben, mindig sokváltozós.²⁶

Jgyanakkor mind az új tagállamokban, mind az unió egészében biztosra vehető közgazdászok kedvelt fordulatával élve – a válság hasznának megjelenése. Ha EU legalább részben gyújtópontjává válik a *belső erők kidolgozta, belső szem-ok motiválta* átalakulások megszervezésének, például a szabályozás hitelessé-*ik* javításával és a független szabályozó szervezetek működtetésével, ha az euró-zetésének kapcsán megismételhető a dél-európai országok fordulata a stabili-*ientált* gazdaságpolitika irányába, az unió betöltötte történelmi küldetését.
formális elemzéssel is igazolható (Roland – Verdier, 2003) az EU csatlakozás a nulla átutalás föltételezésével is *intézményi fixpontként* szolgálhat a korábbi-*agyasabb* növekedési ütemet szavatoló új intézményi egyensúly számára. Ez t a jogérvényesítés erősödése és az önkéntes jogkövető magatartás részben-*án* terjedése révén valósulhat meg.

ből pedig a saját elemzésünkkel azonos végkövetkeztetés adódik. Nevezete-*,* hogy az uniós csatlakozás hasznát nem a transzferegényleg mindenkori állá-*tatja,* hanem az, hogy a vonzó példa és az intézményi hitelesség javítása ré-*z* egoista, nem kooperatív politika kiszorításával az EU a fölemelkedő orszá-*vlatos* fejlődését megalapozó, alapvető külső intézményi közzéggé vált. Meg-*ított*ta ezzel a közép-európaiakat sokat emlegetett/átkozott komországi, át-*státusuktól,* de nem enyhített és a jövőben sem enyhít majd a társadalmakat stresszhelyzetben.

Ez a cikk a szerzőnek az Akadémiai Kiadónál megjelenés alatt álló A fölemelkedő Európa című kötetének egy fejezetére épül.

JEGYZETEK

¹ Ironikus cikkében Szamuely László (2004, 967–969. old.) az állami újraelosztás évtizedes stabi-litását kimutatva élcelődik a jóléti államot temető nézeteken. A bökkenő csak az, hogy írásában a fi-nanszírozhatóság és a fönntartható államháztartás szempontja/fogalma föl sem vetődik, enélkül pedig nines is min vitakozni. Végtelen erőforrásokat föltételezve ugyanis a legjobb megoldás nyilván az eredetileg vizionált marxi jövőkép, azaz a teljes kommunizmus lenne/mindenkinek szükségletei szer-rint. A Wagner törvény ismeretében az a tény, hogy az állami újraelosztás növekedése megállt, de legalábbis erősen lelassult az elmúlt negyedszázadban, vélhetőleg a szakszerű (válságmegelőző) gaz-daságpolitika egyik legnagyobb vívmányának tekinthető.

² Megejtő nyíltsággal szólt erről legutóbb a neoliberais Thomas Friedman könyvét elmarasztaló tanulmányában a hazánkban többek által is irányadónak tekintett John Gray (2005).

³ A bennfentesek mindkét alkalommal a két fő tárgyaló fél, az USA és az EU felkészületlenségét és kompromisszumképtelent, merev tárgyalási álláspontját hibáztatták.

⁴ Egy nemrég tartott előadásában Richard Higgott (2005) az intézményellenességet emelte ki a szokás szerint hangoztatott egyoldalúsággal szemben, rámutatva arra, hogy gazdasági és katonai túl-súlya miatt a kérdés inkább az amerikai hegemonia – nem birodalom! – érvényesítésének módja. A két fogalom összezavarása csak félreértésekre vezet, hiszen nem véletlenül alakult ki két elemzési szakkifejezés a kétfajta erőfölény leírására a nemzetközi kapcsolatok elméletében. Érdekes, ahogy a magyar politikatudományi irodalomban – e közkeletűnek mondható fölismerés ellenében – az Egye-sült Államok birodalomkénti – megítélésén szerint téves – értelmezése vált túlnyomóvá. ld. Gombár, szerk., (2002) és Matolcsy (2005). Az átalakulóban lévő sokoldalú nemzetközi szervezetekről átfö-góan ld. Blahó András és Prandler Árpád, szerk. (2005) kötetét.

⁵ Az elméleti elsőség Hicks (1939) nevéhez köthető, de az empirikus igazolás csak a 70-es évti-zedet követően vált egyértelművé.

⁶ Nem is meglepő, hogy az Amnesty International, a Freedom House, a Transparency International vagy a Nemzetközi Büntetőbíróság (ICC) működése számos kormányt irritált, az ameri-kaitól az oroszok át a magyarig.

⁷ Ezért csökken a növekedés kilengése, és nem kerül sor pusztító pénzügyi válságokra sem, hisz végső fokon minden ügyletre jut egy fedezeti ügylet, ahogy ezt a magyar szakirodalomban Pete (1999) és utóbb Soós (2005) helyesen hangsúlyozta. Igaz, ezáltal egyetlen szereplő sem érezheti, hogy „túl nagy, hogy bukni hagyják”, amint mondjuk az American Airlines, az Enron, vagy a Barings Bank részvényesei megtapasztalhatták.

⁸ A GATS például – születési rendellenességként – eltér a szabad piacralépés GATT alapelvétől, és azt csak kivételként ismeri el, ami hatását értelemszerűen mérsékli (Adlung, 2005).

⁹ Az Al-Kaida valódi titka az, hogy egymással semmiféle célracionális vagy ideológiai viszony-ban nem lévő bünbandák változó alkalmi szövetségeit szervezi hálózatba Paraguaytól Koszovón, Csecsenföldön és Kurdisztánon át a Fülöp-szigetekig, így pedig a nemzetileg korlátozott – és a nemzet-közi közjog által szűk mezsgyére szorított – bünöldöző és felderítő szervezetek behozhatatlan hát-rányba kerültek vele szemben.

¹⁰ A német alkotmánybíróság e sorok lezárásakor semmisítette meg az európai elfogatóparancs érvényét, amivel egy spanyol bíróság egy al-Kaidás alvezér kiadatását kérte. Erre azonban nem került sor, mert a német-szíriai kettős állampolgár jogai – az ítéletet értelmező alkotmánybíró kifejtése szer-rint – megelőzik az uniós jogot, hisz az EU-ban nincs olyan állampolgárság, ami kiűrtené a nemzetit. Ez pedig – a kommentár szerint – elvi élel és évtizedes szinten visszaveti az uniós szintű jog- és igaz-ságügyi együttműködés közösségi szintre emelését (Mielke, 2005).

¹¹ Identitaetsdiebe rauben Amerika den Schlaf *Neue Zürcher Zeitung*, 2005. május 30.

IRODALOM

- ¹² Nagy súllyal szölt erről Fukuyama (2004) újabb cikke, ebben jelölve meg a nyugati demokráciák fő ellenségét.
- ¹³ A SARS járvány csakúgy, mint az elmúlt évek HIV robbanása rávilágít arra, hogy Kínában a diktatúra önmagában nem biztosítéka a közpolitikai funkciók ellátásának, vagy a közjavak megfelelő szintű szolgáltatásának, mint több elemzésben axiomatikusan fölteszik.
- ¹⁴ E reformok eredménye nem egy teljesen magánjellegű, hanem egy túlnyomóan piaci alapon működő, a kockázatközösséget megőrző vegyes rendszer lenne, amire a közgazdasági ésszerűség előregedés nélkül is szorítana – hívja fel a megoldást részletesen kibontó Martin Feldstein (2005).
- ¹⁵ Közismert, hogy Magyarországon 2005-ben a 3,7 millió munkavállalóból nem kevesebb, mint 1,7 millió minimálbéren volt bejelentve, esetleg minimális –35 e Ft-os – átalányadóval mindent letudó evás (további százezer fő). Az említettek közt a leszakadónak nem mondhatók, így főszerkesztők, szabadfoglalkozásúak, több száz főt foglalkoztatók is találhatóak, becslések szerint mintegy fele részben, akik ugyanolyan egészségügyi és nyugellátásra jogosultak, mint a többmilliósi tb-járulékot befizetők.
- ¹⁶ A svéd és az angol szociáldemokrata kormány például a munka aktív keresésétől tette függővé a segély kifizetését, számos juttatást pedig jövedelmi szinthez kötöttek.
- ¹⁷ A 30 év alattiak ma már EU- szerzte szinte kizárólag szerződéses munkát kapnak. Ez ugyan méltánytalan, de aligha beszélhetünk a munkapiac általános és teljes rugalmatlanságáról már.
- ¹⁸ 2002–2003-ban például a *Süddeutsche Zeitung*, a mérsékelt baloldal szócsöve csak egy adományszó révén élte túl a csődöt, a *Financial Times* felére soványodott, 2005-ben a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* munkatársainak felét(!) építették le. Magyarországon a *Magyar Hírlap* árnyékszeres pénzügyi vastudón tartása és a véleményvezetésnek a költséghatékony magánadókbá, az ATV-be és a HÍR TV-be terelődése jelzi ezt.
- ¹⁹ E tanulmány lezárásakor Barroso bizottsági elnök zéró esélyt adott az ASZ életre kelthetőségének (*Világgazdaság*, 2005. szeptember 2., online kiadás).
- ²⁰ A konzervatív Rocco Buttiglione biztosjelölt megbuktatása ezt már jól jelezte.
- ²¹ Közismert például, hogy a cseh kimutatások szerkezete minden évben változik, és 2002–2003 orán az Eurostat (ECB) hatására alapvető kiigazításokra kényszerült. Magyarország esetében a kétez-es években egyetlen egyszer sem fordult elő, hogy a makroökonómiaiailag értelmezett hiány – ami az államháztartás finanszírozási igényével azonos – egybeesett volna a parlamenti deficittel.
- ²² Györfly Dóra (2006) újabb elemzésében ezt a társadalmi bizalom alacsony fokára, az intézményrendszer széttagoaltságára és a politikai szereplők mindezekből is adódó egyre rövidebb időhorizontjára vezeti vissza.
- ²³ A Gazdasági Versenyhivatal 2004–2005 során hozott először elrettentő mértékű bírságokat (a trádaépítés és a mobiltelefonok ügyében).
- ²⁴ Németországban például a fogorvosi ellátás költségtérítése függ attól, hogy valaki látogatta-e ékeidőben” is az orvosát. Hasonlóképp például a dohányosok tüdő- és érrendszeri kezelésében nem tetlen a negatív ösztönzés, a méltányosság elve szerint sem.
- ²⁵ Az EU Alkotmányos Szerződés 2005. évi elvetése a megelőző évi, alig 37 százalékos EP választási részvétel után még meglepőnek sem mondható.
- ²⁶ Épp ezt emeli ki a 80-as évek közepének kínai reformfolyamatot részvevő-tanácsadóként meg-Kornai János (2005, 329. old.) amikor azért dicséri a korszak pekingi világbankosait, hogy kész re-tek erőltetése helyett az elméleti és a gyakorlati választási esélyek egész sorát kínálták föl a kínai etés és a szakértői gárda számára.

- ADLUNG, R. (2005): The /modest/ role of GATS. *Intereconomics*, 40.évf. 3.szám, 135–140. old.
- ÁGH Attila (2003): *Anticipatory and Adaptive Europeanization in Hungary*. Budapest: – a Magyar Demokráciakutató Központ kiadása.
- ÁGH Attila (2003/2004): Smaller and bigger states in the EU-25: the eastern enlargement and decision-making in the EU. *Perspectives – The Central European Review of International Affairs/Prága*, 21.szám, 5–26. old.
- de ANDRADE, N. (2005): Enhanced cooperation: the ultimate challenge of managing diversity in Europe. *Intereconomics*, 40.évf. 4.szám 201–216. old.
- BALÁZS Péter (2001): *Európai egyesülés és modernizáció*. Budapest: Osiris Könyvkiadó.
- BALOGH András (2004): A nemzetközi terrorizmus és a biztonságpolitika. *Európai Szemle*, 15.évf. 4.szám, 958–969. old.
- BALASSA Béla (1990): *Nemzetközi kereskedelem és gazdasági növekedés*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- BHAGWATI, J. (1998): Trade liberalization and 'fair trade' demnds: addressing the environment and labor standards issues. In: BHAGWATI, J.: *Writings on International Economics*. (szerk. V.N. Balasubramanyam). Delhi: Oxford University Press, 134–151. old.
- BELL, D.A. (2003): History of globalization: reflections on temporality. *International Affairs*, 79.évf. 4.szám, 801–814. old.
- BLAHÓ András – PRANDLER Árpád, szerk. (2005): *Nemzetközi szervezetek és intézmények*. – 2.kiadás. Budapest: Aula Kiadó.
- BERNHOLZ, P. (2003): Eine Europäische Verfassung für die Bürger, statt für Politikern. *Neue Zürcher Zeitung*, szeptember 21.
- BRASSETT, J. – HIGGOTT, R. (2004): Building the normative dimensions of a global polity. *Review of International Studies*, 29.évf. 1.szám, 29–55. old.
- BYMAN, D. (2003): Scoring the War on terror. *National Interest*, 72.szám, 75–84. old.
- CROCKER, Ch. (2003): Engaging failed states. *Foreign Affairs*, 83.évf. 5.szám, 32–44. old.
- CSABA László (1998): Közép-Európa uniós érettségéről. *Közgazdasági Szemle*, 45.évf. 1.szám, 18–35. old.
- CSABA László (2006): Az európai kényszerubbony. *Közgazdasági Szemle*, 53.évf. 1.szám (megj. alatt).
- DAIANU, D. (1996): *Vitality and Viability: a Double Challenge for Europe*. Frankfurt/M: Verlag Peter Lang.
- DEACON, B. (2003): Global social governance reform. *Global Social Policy*, 3.évf. 1.szám, 6–17. old.
- DOLLAR, D. – KRAAY, A. (2004): Trade, growth and poverty. *Economic Journal*, 114.évf. 493.szám, F22–F49. old.
- FALUSNÉ Szikra Katalin (1997): Munkanélküliség és képzettség. *Közgazdasági Szemle*, 44.évf. 12.szám, 1047–1059. old.
- FEDSTEIN, M. (2005): Rethinking social insurance. *American Economic Review*, 95.évf. 1.szám, 1–24. old.
- FERRY, M. (2003): The EU and recent regional reform in Poland. *Europe-Asia Studies*, 55.évf. 7.szám, 1097–1116. old.

- FREEDMAN, L. (2003): Prevention, not preemption. *Washington Quarterly*, 26.évf. 2.szám, 105–115. old.
- FUKUYAMA, F. (2004): The importance of state building. *Journal of Democracy*, 15.évf. 2.szám, 17–31. old.
- GERUSCHKAT, R. (2002): Elektronischer Welthandel, Wettbewerb und staatliche Handlungsmöglichkeiten. In: SCHÜLLER, A. – THIEME, H.J. szerk: *Ordnungsprobleme der Weltwirtschaft*. Stuttgart – Jena – New York: Lucius und Lucius, 158–178. old.
- GOMBÁR Csaba, szerk. (2002): *Nem élhetek birodalom nélkül*. Budapest: Helikon Kiadó.
- GRAY, J. (2005): The world is round. *New York Review of Books*, augusztus 11.
- GREENAWAY, D. – MORGAN, W. – WRIGHT, P. (2002): Trade liberalisation and growth in developing countries. *Journal of Development Economics*, 67.évf. 1.szám, 229–244. old.
- GYÖRFFY Dóra (2006): Governance in a low-trust environment: the difficulties of fiscal adjustment in Hungary. *Europe Asia Studies*, (megj. alatt).
- HANSON, M. (2003): The promotion of transparency in emerging markets. *Global Governance*, 9.évf. 1.szám, 63–80. old.
- HARLEY, K.H. (2000): Global history? A review of O'Rourke and Williamson. *Journal of Economic Literature*, 38.évf. 4.szám, 926–935. old.
- HICKS, J. (1939): The foundations of welfare economics. *Economic Journal*, 49/dec., 696–712. old.
- HIGGOTT, R. (2005): 'The USA in the global order in the 21st century: beyond the unilateral-multilateral divide' – a Collegium Budapestben tartott előadás, június 7.
- HORVATH, J. (2004): Comments on unilateral euroization. In: HEIDUK, G. – HORVATH, J. szerk: *On Some Currency Regime Considerations for the Visegrád Countries*. Berlin: Duncker und Humblot, 113–124. old.
- HORVÁTH Zoltán – TAR Gábor (2004): *Az Európai Parlament*. Budapest: a Magyar Országgyűlés kiadása.
- HORVÁTH Zoltán – ÓDOR Zoltán (2005): *Az EU Alkotmányja: Mi és hogyan változik az Alkotmányos szerződés hatására?* Budapest: HVG/Orac.
- HRBEK, R. szerk. (2001): *Jahrbuch des Föderalismus*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- KOCSIS Éva (2000): Networks as boundaryless organizations. In: BARA Zoltán – CSABA Izló, szerk: *Small Economies' Adjustment to Global Tendencies*. Budapest: az Aula kiadása az ACES számára, 53–68. old.
- KOLODKO, G.W. (2002): *Globalizáció és a volt szocialista országok fejlődése*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- KORNAI János (2005): *A gondolat erejével*. Budapest: Osiris Kiadó.
- KUKLINSKI, A. – SKUZA, B. szerk. (2003): *Europe in the Perspective of Global Challenge*. rszó: az Oficyna Wydawnicza „Rewasz” kiadása a Római Klub Társaság számára.
- LANGHAMMER, R. – WÖSSMANN, L. (2002): Erscheinungsformen regionaler Integrationsabkommen im weltwirtschaftlichen Ordnungsrahmen: Defizite und Dynamik. In: HÜLLER, A. – THIEME, H.-J. szerk. (2002): *Ordnungsprobleme der Weltwirtschaft*. Stuttgart stb: Lucius und Lucius, 373–397. old.
- LÁNYI Kamilla (1997): A globális konvergencia változatai: Washington és Maastricht, I-II.rész. *gazdaság*, 41.évf. 11.szám, 5–29. old. és 41.évf. 12.szám, 4–19. old.
- LÁNYI Kamilla (2001): Vázlat a globalizációnak nevezett jelenségek értelmezéséről. *Közgazdasági Szemle*, 48.évf. 6.szám, 498–519. old.
- LÁNYI Kamilla (2003): A globális rendszer változó arculata az újabb irodalom tükrében. *Európa Fórum*, 13.évf. 3–4.szám, 3–26. old.
- LIPTON, M. – RAVALLION, M. (1995): Poverty and polity. In: BEHRMAN, J. – SRINIVASAN, T.N. szerk: *Handbook of Development Economics*, 3B. kötet. Rotterdam stb: Elsevier Publishers, 4. fejezet.
- LONGO, M. (2003): European integration: between micro-regionalism and globalization. *Journal of Common Market Studies*, 41.évf. 3.szám, 475–494. old.
- MANNING, N. – PALIER, B. (2003): Globalization, Europeanization and the welfare state. *Global Social Policy*, 3.évf. 2.szám, 139–152. old.
- MATOLCSY György (2005): *Az amerikai birodalom*. Budapest: Heti Válasz Kiadó.
- MATTEO, A. – SCHUCHKNECHT, R. (2002): A WTO framework for the new economy. In: SIEBERT, H. szerk: *Economic Policy Issues of the New Economy*. Heidelberg- New York-Berlin: Springer Verlag, 143–168. old.
- MENON, A. (2004): From crisis to catharsis: ESDP after Iraq. *International Affairs*, 80.évf. 4.szám, 631–648. old.
- MÉRŐ Katalin (2003): A gazdasági növekedés és a pénzügyi közvetítés mélysége. *Közgazdasági Szemle*, 50.évf. 7–8.szám, 590–607. old.
- MIELKE, M. (2005): Gesetz zum europaischen Haftbefehl nichtig. *Die Welt*, 2005. július 19. (online kiadás).
- MOUSSIS, N. (2003): *Access to European Union: Law, Economics, Policies*. Geneva/Belgium: Euroconfidential.
- MUNDELL, R. (2003): One global economy – one currency? Varsó: *TIGER Distinguished Lectures*, 12.szám/december.
- NAYYAR, D. (2002): Limits to migration and the WTO framework. In: NAYYAR, D. szerk: *Governing Globalization: Issues and Institutions*. Oxford: Oxford University Press a WIDER/ENSZ Egyetem számára, 6. fejezet.
- NICKEL, K. (2005): 'Inequality in transition: Ukraine, Poland and Hungary Compared' – a Közép-európai Egyetem Nemzetközi és Európai Tanulmányok tanszékén kitüntetéssel megvédett MA disszertáció, május.
- PANGARIYA, A. (2002): Developing countries at Doha: a political economy analysis. *World Economy*, 25.évf. 9.szám, 1205–1234. old.
- PETE Péter (1999): Gondolatok a „pénzvilág uralmáról”, a pénzügyi rendszer megnövekedett szerepéről. In: LAKI Mihály – PETE Péter – VINCE Péter, szerk: *Mindannyiunkban van valami közös*. Budapest: a Kopint-Datorg Rt és az MTA Közgazdaságtudományi Kutató Központ közös kiadása, 276–294. old.
- POLÓNYI István – TÍMÁR János (2004): Munkaerőpiac és felsőoktatás Magyarországon a rendszerváltás után. *Közgazdasági szemle*, 51.évf. 11.szám, 1065–1072. oldal.
- RICHARD, J.-F. (2003): Global issues networks: desperate times deserve innovative measures. *Washington Quarterly*, 25.évf. 1.szám, 17–34. old.
- RICHTER Sándor (2006): On the future of financial redistribution across member-states in the EU. *Acta oeconomica*, 56.évf. 1.sz. (megj. alatt).
- RODOKANIS, S. (2003): Fifteen years of structural fund intervention (1988–2002): a critical evaluation. *European Union Review*, 8.évf. 1–2.szám, 65–106. old.
- ROLAND, G. – VERDIER, Th. (2003): Law enforcement and transition. *European Economic Review*, 47.évf. 4.szám, 669–685. old.

ROTHBERG, R. (2002): The new nature of nation-state failure. *Washington Quarterly*, 25.évf. 3.szám, 85–96.old.

RÓZSÁS Árpád (2004): Regional policy in Hungary: institutional preparations for EU accession. In: ÁGH Attila, szerk: *Europeanization and Regionalization*. Budapest: a Magyar Demokráciakutatók Alapítvány kiadása, 78–112. oldal.

SASSEN, S. (1999): *Guests and Aliens*. New York: The New York Press.

SOÓS Károly Attila (2005): Volt-e nálunk fenntartható növekedés? *BUKSZ*, 17.évf. 1.szám, 12–0. old.

STIGLITZ, J.E. (2003): *A globalizáció és ellentmondásai*. Budapest: Napvilág Kiadó.

SWINBANK, A. – DAUBJERG, C. (2004): The CAP and EU enlargement. *Journal of Common Market Studies*, 42.évf. 1.szám, 99–120.old.

SZABÓ Katalin (2000): Learning firms and their adjustment to global tendencies. In: BARA Oltán – CSABA László, szerk: *Small Economies' Adjustment to Global Tendencies*. Budapest: az IREK kiadása az EACES számára, 31–52.old.

SZAMUELY László (2004): A „haldokló” jóléti állam az 1990-es években. *Közgazdasági Szemle*, 51.évf. 10.szám, 948–969.old.

SZENTES Tamás (2004): The Political Economy of Development, Globalization and System Transformation. Budapest: Akadémiai Kiadó.

UNDERHILL, G. (2003): States, markets and governance for emerging market economies: private enterprise, the public good and the legitimacy of development. *International Affairs*, 79.évf. 4.szám, 5–782.old.

YEATS, N. (2002): Globalization and social policy: from global neo-liberal hegemony to global social pluralism. *Global Social Policy*, 2.évf. 1.szám, 69–91.old.

VOSZKA Éva (2003): *Versenyteremtés – alkuval*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

WHALLEY, J. (2003): The WTO and the new development-oriented trade round. In: KRIZSÁN Zoltán – ZENTAI Violetta, szerk: *Reshaping Globalization: Multilateral Dialogues and New Policy Initiatives*. Budapest – New York: The CEU Press, 181–196.old.

WINTERS, L.A. (2002): Trade liberalization and poverty: what are the links? *World Economy*, 25.évf. 9.szám, 1339–1368.old.

BALOGH ANDRÁS

Népszavazási kudarc vagy az Unió válsága?

Az Európai Unió alkotmányáról rendezett népszavazás a Nem meggyőző fölényét hozta Franciaországban. Még meggyőzőbben szavazták le az alkotmányt Hollandiában. Szinte a francia referendum másnapján Olaszországban az Északi Ligát a kormányban képviselő Roberto Maroni népszavazást javasolt az euró és a líra párhuzamos használatáról. Hasonló hangok Németországban is hallatszanak. Nagy-Britanniában nemcsak a népszavazási előkészületeket, hanem az alkotmányhoz kapcsolódó törvénytervezet benyújtását is felfüggesztették. Hasonló lépést folytatnak az írek és a dánok. Az elutasítás még az újonnan csatlakozott országokban is nagy, főleg Csehországban és Észtországban. A német jobboldal hallani sem akar a további bővítésről, legfeljebb – szigorúbb feltételek mellett Bulgária és Románia felvételét hajlandó talán lenyelni. Az EU-csúcs kudarcra végződött, még az sem biztos, hogy lesz-e költségvetése az Uniónak és ha lesz, az milyen átrendeződéssel jár. És ami a jövőre nézve különösen súlyos: kiéleződtek az angol–francia ellentétek, miközben jól látható repedések látszanak a Berlin–Párizs tengelyen, amelyen az egész európai felépítmény nyugszik.

Sok mindent lehetne még említeni, ami arra utal, hogy Európát megosztja a ratifikáció. Vagyis egy esztendővel azután, hogy kilenc, többségében kelet-európai ország társaságában hazánk tagja lett az Európai Uniónak, egy olyan típusú és méretű válság tört ki a szervezetben, amire 2004. májusában senki nem számított.

Az Európai Unió sok vezetője és főhivatalnokja igyekszik olyan magyarázatot adni a történeteknek, amely kínosan ügyel arra, nehogy elhangozzék a „válság” kifejezés, sőt azt sugallja, hogy az, aki válságról beszél, legalábbis megrögzött Eurpa-szkeptikus, de inkább rosszabb: az Unió ellenségeként elérkezettnek látta az időt, hogy nekiálljon lerombolni a nagy európai építményt. Érveket sorolnak fel,